

OSMANLI MORASI'NDA İDARİ-MALİ DÜZENİ YENİDEN YAPILANDIRMA GİRİŞİMLERİ ÇERÇEVESİNDE REAYA VE YÖNETİM (1788-1829)

OTTOMAN SUBJECTS AND CENTRAL GOVERNMENT
WITHIN THE FRAMEWORK OF ADMINISTRATIVE-
FINANCIAL ORGANISATION RESTRUCTURING IN THE
OTTOMAN PELOPONNESE (1788-1829)

Özlem BAŞARIR*

Makale Bilgisi

Başvuru: 31.05.2020
Kabul: 16.09.2020

Article Info

Received: May 31, 2020
Accepted: September 16, 2020

Özet

1715'te Osmanlı hâkimiyetine yeniden giren Mora, 1770'lerden itibaren - uluslararası siyasi arka planı da olan- birtakım karışıklıklara sahne olmaya başladı. Bunun yarattığı gerekçelerinse, devleti 1788'den sonra bölgede çok daha etkin bir düzenlemeler bütününe hayata geçirmeye zorlaması kaçınılmazdı. Bahsi geçen koşulların bir kısmı, dönemin Osmanlı taşrası için olağan kabul edilse de verilen tepkinin mahiyeti ve ülke geneline yayılamaması, onların Mora'ya özgü bir niteliğe sahip olduğunu düşündürmektedir. Daha çok idari-mali çerçevede değerlendirilebilecek bu girişimler, nizâm adı altında ortak bir paydada buluşa da müstahsen, cedid, müesses gibi sıfatlar, onların içeriklerindeki farklılıkları ortaya koymaktadır. Tanzimat öncesinin iki reformist padişahının merkezîyetçi yönetim yaklaşımıyla örtüşen Mora'daki bu iyileştirme adımları, bir yandan istimâlet, müreffehü'l-bâl, terfih-i kulüb gibi geleneksel kaynaklardan beslenirken diğer taraftan Osmanlı siyaset terminolojisinde hala vediatullah, ibadullah gibi ifadelerle anılan reayanın devletle dolaysız bir bağ inşa etmesine de zemin hazırlamaktadır. Böylece ahalinin, rahatsızlıklarını şikâyet mekanizmasının ötesine taşıyarak devleti bu adımları atmaya mecbur bırakması, kendisiyle onun arasında –vali, taşra ileri gelenleri ve vergi toplayıcıları gibi- çoklu muhatapları bertaraf eden bir düzeni mümkün kılmaktadır. Bu makale, merkezî yönetimin XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren taşrada, bilindik aksaklıklara yönelik klasik yaptırımlarının yanında, çok daha yapısal çözümler dizisini, Mora için neden ve nasıl ürettiğine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Taşra Yönetimi, Nizam-ı Cedid, Mora, Reaya

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ozlembasarir@hotmail.com

Abstract

Peloponnese which reconquered by Ottomon Empire in 1715, had begun to witness some confusions since the 1770's, which also have an international political background. The reasons created by this were forcing the state inevitably to implement a much more effective regulation in the region after 1788. Although some of the conditions mentioned are accepted as ordinary for the Ottoman provincial organisation of the period, the nature of the reaction and its inability to spread across the country suggest that they were unique to Peloponnese. Although these initiatives, which can be evaluated mostly in the administrative-financial framework, meet on common ground under the terms such as nizâm (order), cedîd (the new order) and müesses (established order), the separate use of these terms reveal differences in their content. Not only these reformative steps in Peloponnese were ensued from traditional sources sort of istimâlet but also pave the way for the reaya to build a direct bond with the state. Thus, the fact that the Peloponnese community compelled the state to make a kind of decision by bringing their complaints beyond the grievance procedure enabled a system which eliminates multiple interlocutors between the subjects and the state. This article focuses on why and how the central government had produced further structural solutions for Peloponnese since the last quarter of the XVIIIth century.

Key Words: Ottoman Provincial Administration, The New Order, Peloponnese, Ottoman Subjects

“Zirâ gaflet ile her kazada hükkâm, a'yân ve kocabaşiyân
bir cumhûr misillu olub memleketler,
mevrûs-ı pederleri gibi alub veriyorlar ve
re'âyânın hiç sahibi yok gibidir”

Süleyman Penah Efendi¹

Giriş

Osmanlı reayası... Osmanlı yönetim anlayışı içinde dar bir kalıba sığdırılmayacak kadar önem atfedilen ve Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan padişaha, yine Tanrı tarafından emanet edilmiş², bütün dönemlere sirayet eden adalet felsefesinin doğrudan muhatabı olan şehirli, köylü,

¹ *Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Ef. Mecmuası 1769*, yay. haz. Aziz Berker, *Tarih Vesikaları*, Cilt II, Sayı X (İlkanûn 1942), s. 318.

² “... vedâyi'-i Rabbü'l-âlemîn olan re'âyâ ve berâyâ ...”, *Koçi Bey Risâlesi (Eski ve yeni harflerle)*, yay. haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1998, s.13; “... Devlet-i ebed-peyvend-i Osmânî cümle *ibâdullahın* veliyy-i ni'meti olup ümmet-i Muhammed'in huzuru rahatı bu Devlet-i 'Aliyye sayesinde olmağın ...”, *Nâimâ Mustafa Efendi, Târih-i Na'imâ*, Cilt IV, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s. 1889.

Müslim, gayrimüslim tüm tebaayı kapsayan bir kavramdır. Kutadgu Bilig’de (1069) çizilen adalet prensibinin, tıpkı kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı yönetiminin de temel motivasyonunu oluşturduğu gözlenmektedir³. Osmanlı padişahlarının değişmez düsturu olarak addedilen bu unsurlar manzumesinden, padişahla reaya arasındaki ilişkinin boyut ve niteliğinin, daha çok yönetim ve vergi temelinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda tebaanın şikâyet hakkının, reaya kanunnamesinin, adalet fermanlarının yayımlanmasının ve taşra yönetim organizasyonunun klasik yapısının, onun doğal destekleyicileri olduğu kabul edilmelidir⁴.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından beri devletin içinde bulunduğu açmazlara çözüm önerileri getirmeye çalışan devlet adamlarının temel gayesi, bu dayanakların nasıl korunacağına ya da geri dönüleceğine dair uyarılarda bulunmaktı⁵. En tipik örneklerini gördüğümüz III. Selim’in (1789-1807) 1792 yılında devlet adamlarından istediği rapor niteliğindeki layihalar⁶, daha çok askerî konular üzerine odaklansa da satır aralarında zikredilenler, şüphesiz ki devletle tebaası arasında olan biteni de yansıtmaktadır. Bu layiha

³ “Devlet idaresi için ordu gerek, ordu teşkili için han zengin olmalı, hanın zenginliği halkın zengin olmasına bağlıdır, halkın refahı ve zengin olması da âdil kanunların varlığına bağlıdır. Bunlardan biri yok oldu mu, hepsi yani devlet de yok olur”, Halil İnalçık, “Osmanlı Padişahı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 4, 1958, s. 75-76.

⁴ Halil İnalçık, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-ı Hâl ve ‘Arz-ı Mahzar’lar”, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul 1988, s. 33; Halil İnalçık, “Kanunnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, 2001, s. 334; Halil İnalçık, “Adaletnâmeler”, *Belgeler*, Cilt II, Sayı 3-4 (1965), 2. Baskı, Ankara 1993, s. 49-145; Yücel Özkaya, “XVIII inci Yüzyılda Çıkarılan Adalet-Nâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, *Belleten*, Cilt XXXVIII, Sayı 151, Temmuz 1974, s. 445-491.

⁵ Osmanlı bürokrasi dilinin tekrar edegeldiği söyleme göre yönetim, mutlak otoriteye sahip bir idarecinin varlığı, daire-i adliye, erkan-ı erbaa (toplum düzenini oluşturan sınıflar-asker, ulema, tüccar ve esnaf, reaya) ve nizam-ı alem prensiplerine dayanarak, Orta Asya Türk ananesi ile Yakındoğu devlet anlayışını benimsemiş İslam devlet geleneği çerçevesinde inşa edilmişti. Tursun Bey, Lütfi Paşa ve Kınalızade Ali’nin eserlerinden hareketle çizilen bu yönetim felsefesinin detayları için bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 57-62.

⁶ Enver Ziya Karal, “Nizâm-ı Cedîd’e Dâir Lâyihalar”, *Tarih Vesikaları*, Birinci Cilt, Sayı VI (Mayıs 1942), s. 414-425; Enver Ziya Karal, “Nizâm-ı Cedîd’e Dâir Lâyihalar”, *Tarih Vesikaları*, Cilt II, Sayı VIII, s. 104-111; Enver Ziya Karal, “Nizâm-ı Cedîd’e Dâir Lâyihalar”, *Tarih Vesikaları*, Cilt II, Sayı XI, s. 342-351; Enver Ziya Karal, “Nizâm-ı Cedîd’e Dâir Lâyihalar”, *Tarih Vesikaları*, Cilt II, Sayı XII, s. 424-432; Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimât’a Islâhât Düşünceleri”, *Dîvân-İlmî Araştırmalar* 8, İstanbul 1999, s. 25-64; Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîd’e Da’ir Islâhât Lâyihâları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

sahiplerinden Abdullah Efendi'nin⁷ gayrimüslim reayadan bahsederken onlardan cizye dışında başka bir şey talep edilmediğinden *müreffehü'l-hâl ve müsterihü'l-bâl* prensibi çerçevesinde yaşadıklarına dair tespitleri dikkate değerdir. Bir nevi Osmanlı klasik dönem sonrası layihacılarının⁸ toplumsal yapı ve devlet düzenine ilişkin “ideal düzen/altın çağ” önermeleriyle birlikte ele alınan *kânûn-ı kadîm, kadîmü'l-eyyâm, öteden beru* gibi ifadelerin bir hatırlatıcısı olarak addedebileceğimiz bu prensip, tebaanın iyiliğine ve yaşam standardına yönelik bir ideali anımsatır gözükmektedir. Böylece Osmanlı yönetim anlayışında vergi vermekle ve üretim yapmakla mükellef olan reayanın refah ve huzur içinde yaşaması, dönemin ıslahatçısının gözünde, vergisini ödemekte sıkıntı çekmemesiyle özdeşleştirilmektedir. O yüzden XVIII. yüzyılda malikane mutasarrıfları, dirlik sahipleri, cizyedarlar, voyvodalar ve mübayaacılar gibi resmî vergi talipleri yanında ayan, derebeyi, kadı ve naiplerin gayrimüslim reayaya yönelik giriştikleri zulümkar tavır ve Müslim reayaya da *tekâlîf* adı verilen vergiler yüzünden verdikleri zarar, bu prensibin yeniden hatırlanmasını zorunlu kılmaktadır⁹.

XVIII. yüzyılın son çeyreği ve XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı reyası ve yönetim ilişkisine dair bir kesit ortaya koyabilmede, XVIII. yüzyıl Osmanlı Morası'nın tipik bir örnek olduğu söylenebilir. 1770 Mora İhtilali hakkındaki risalesinde Mora Defterdarı Süleyman Penah Efendi'nin vurguladığı ve sonraki dönemde Abdullah Efendi'nin de tekrar ettiği *taşra*

⁷ Ulemadan olan Tatarcık Abdullah Molla Efendi'nin layihası, dokuz ‘bend’ ve bir ‘hâtime’den oluşmaktadır. Askerî, mali ve idari konulardaki tespit ve önerilerini içerir. Mehmet İpşirli, “Abdullah Efendi, Tatarcık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, 1988, s. 99. Abdullah Molla Efendi'nin aynı zamanda, Mora'nın *nizâm-ı müstahseni* olarak kabul edilen dönemini başlatan, 1793 kanunnamesini hayata geçirecek kurulda yer aldığını da belirtmeliyiz.

⁸ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*; Rifa'at Ali Abou-el-Haj, *Modern Devletin Doğuşu 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000; Virginia H. Aksan, “Ottoman Political Writing, 1768-1808”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 25, no. 1 (Feb. 1993), p. 53-69.

⁹ Besim Özcan, “Tatarcık Abdullah Efendi ve Islahatlarla İlgili Lâyihası”, *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. İbrahim Yarkın'a Armağan*, Yıl XXV/I (1987), Ankara 1988, s. 55-64; Mehmet İpşirli, “Abdullah Efendi, Tatarcık”, s. 99-100. Lâyihanın tam metni için “Selîm-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâlaât”, *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, XLI (1332), s. 257-284, 321-346; XLIII (1334), s. 15-34. Bu çalışmada Abdullah Efendi'nin layihası için referans olarak, Cevdet Paşa'nın “risâle kılıklu bir lâyiha-i mufassala” diye tanımladığı raporun, “Abdullah Efendi Lâyihası ve Ba'zı Mülâhazât” başlıklı bölüm ile çeşitli vesilelerle değindiği aynı ciltteki diğer başlıklar esas alınmıştır. *Târîh-i Cevdet*, Cilt 6, İkinci Baskı, Matbaa-i Osmaniye 1309, s. 43-52.

*reayasının gözedilmemesi*¹⁰ hususunun ne anlama geldiğine ve ne gibi sonuçlar doğurduğuna dair verilecek cevaplar, bahsi geçen dönemin genel düzenini kavramaya katkı yapacaktır. Her iki devlet adamının gözlemlerine göre, mevcut durumdan istifade eden Osmanlı taşrasının –yukarıda zikredilen ve artık yeni diyemeyeceğimiz- hâkim aktörleri, zulmün boyutlarını bir üst seviyeye taşıyarak ahalinin *acınacak* hale gelmesine sebebiyet vermekteydi. O yüzden Abdullah Efendi'nin *ehemm-i umûr* olarak saydığı en önemli iş, *taşraların ıslâh-ı ahvâli* idi. Bunun için yeni tahrirlerin yapılmasına öncelik verilmeliydi. Çünkü yapılan en son tahrirden beri hayli zaman geçmişti. Ona göre, bu süre zarfında gelirler arttığı halde bundan merkezî hazine yerine, yerel unsurlar fayda sağlamışlardı¹¹.

Ahmet Cevdet Paşa, Abdullah Efendi'nin buraya kadar getirdiği değerlendirmesine, Vasıf Tarihi ve Nuri Bey Tarihi'nden edindiği bilgileri ekleyerek, yeni bir tahrir işleminin, zor ve zaman darlığı sebebiyle mümkün olamadığını kaydetmekteydi. O halde ahalinin maruz kaldığı bu zulüm ortamına nasıl bir çare bulmak mümkün olurdu? Bunun cevabı ise Osmanlı taşrasının olağan uygulamalarından tevzi defterlerinin her altı ayda bir

¹⁰ Sadrazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın (ö. 1644) Sultan I. İbrahim'e (1640-1648) devlet teşkilatını tanıtmak; idari, askerî, mali işleri öğretmek ve ıslahını gerekli gördüğü hususlar için alınması gereken tedbirleri anlatmak için hazırladığı layihasında, XVII. yüzyıl reayasının özellikle *tekâlif* adı verilen vergiler dolayısıyla ne kadar zor bir duruma düştüğünü ayrıntılarıyla açıklamaktaydı. Bu usulsüz vergiler yüzünden reaya üzerinde yaratılan kaos ortamından çıkışa, Abdullah Efendi'nin öncülü olarak benzer bir çözüm yolunu önermekteydi. Bu da iyi bir tahrir işleminin yapılmasıydı. “Benim hünkarım, ecdad-ı izamın zamanında şimdi dahi asker çoktur, eğer Rumeline sefer olunursa zahire Rumeliye hazırlanur, eğer Aceme sefer olunursa zahire Anadoluya hazırlanur. Hâlen merhametlu padişahıma lâzım olan reayanın üzerinde olan nâ-makul tekâlifleri kaldırup memalik-i mahruseye ferman-ı hümayun ile tahrir gerek ve beylerbeyilere ve sancakbeylerine muhkem tenbih lazımdır ki reaya üzerine devre çıkub kaftan baha, selâmetiye ve na'lbaha namıyla minba'd bir akçe almıyalar deyüp etraf-ı memlekete emr-i şerif gitmek lazımdır ki reaya bir mikdar huzur ede. Reayanın hali gayet mükedderdir. Vezir kuluna tenbih buyurun ki eyü dindar Müslüman ademler gönderüp memalik-i mahruseyi bir hoşça tahrir eyleyüp reaya üzerinden zulüm kalksun, ihmal etmiyesin deyu ikdam buyurun”, Faik Reşit Unat, “Sadrazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa Lâyihası”, *Tarih Vesikalari*, Cilt 1, Sayı 1-6 (Haziran 1941-Mayıs 1942), s. 449.

¹¹ Osmanlı klasik döneminde vergiye tabi arazi ve nüfus kayıtlarının tutulduğu tahrir defterlerindeki veriler, XVIII. yüzyıla gelindiğinde içi boşalmış ve anlamsızlaşmıştı. Bunun en açık şekilde tecrübe edildiği dönem, nizam-ı cedid reformlarının hayata geçirildiği süreçte yaşanacaktı. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 174 vd. Lütfi Paşa (ö. 1564), *Âsafnâme*'sinde çok daha erken bir tarihte, reaya ile ilgili görüşlerini paylaşırken tahrir işlemine vurgu yapmaktaydı: “... Ve re'âyânun defâtiri defterhâne-i dîvânda mazbût gerekdür. Otuz yılda bir tahrîr olunub, mürde ve marızî çıkarılıub, cedîdi tekrâr yazılmak gerek ve eski defter ile tatbik olunub, re'âyâ eski defterden noksan üzre olmamak gerek ...”, Ahmet Uğur, “Âsaf-nâme-i Vezir Lütfi Paşa”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4 (1980), s. 251.

İstanbul'a gönderilerek kontrol edilmesinde yatmaktaydı. Zira padişah III. Selim'in bu konudaki emri netti. Buna göre, tevzi işlemi yılda iki defa yapılacak, adı ve yeri bilinmeyen hiçbir masraf, defterlere kaydedilmeyecekti. İş bununla kalmayacak hem kaza kadıları hem de tevzi edilen vergilerin toplanmasında önemli bir rol üstlenen ayan ve işçileri de otokontrolün sağlanmasında doğrudan sorumlu tutulacaklardı. Eğer defterlerde fahiş bir meblağa rastlanılırsa sorumlulara sonu sürgüne kadar varacak sert cezalar verileceği, bölgedeki görevlilere özellikle hatırlatılıyordu. Merkezde de defterlerin kontrolü için bir görev dağılımı yapılmakta, Anadolu için eski defterdar Mehmed Şerif Efendi ve Rumeli için Yenişehirli Mustafa Bey tayin edilmekteydi. Burada dikkat çeken detaysa, Mora'ya ait tevzi defterleri kontrol işleminin bütünden ayrılarak Tersane Emni Moralı Osman Efendi'nin¹² nezaretine bırakılmasıydı.

Merkezî yönetimin Mora'nın tevzi defterlerinin kontrolüne ilişkin bu kararı yanında, 1793 yılında bölgeye yönelik idari-mali bir kanunname tanzim etmesi ve -tespit edememekle birlikte- Abdullah Efendi'nin önerdiği tahrir işleminin bölgede yapılmış olduğuna dair sonraki belgelerde yer alan atıflar¹³ gibi ülkenin geri kalanı için –şimdilik- genelleymeyeceğimiz daha yapısal iyileştirme adımlarının neden Mora'da hayata geçirildiğini sorgulamayı zorunlu kılmaktadır. Bu yazının amacı, Osmanlı Devleti'nin farklı zaman dilimlerinde hâkimiyeti altında bulunan bir Osmanlı sancağı/eyaletinin, özellikle XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bir takım sosyo-politik gerekçelerle maruz kaldığı mevcut durumunu tüm yönleriyle ortaya koymak değildir¹⁴. Burada öncelikli olan dönemi için

¹² Osman Efendi'nin de aynı zamanda 1793 kanunnamesini hazırlayan ve onaylayan kurulda olduğunu ifade edelim.

¹³ "... fi'l-asl defterde kadîmi mukayyed ve kanûnen serbestiyetleri mu'teber olan icmâllu ze'âmet ve selâtîn-i 'izâm evkâfi ve havâss-ı hümâyûn ve *hîn tahrîrde* mu'âf kayd olunmuş olanlardan mâ'adâsının mugâyir-i kanûn-ı muhdes olan mu'âfiyyet ve tekâlîf-i maktû'iyetleri fîmâ-ba'd mu'teber olmayub ..." çeşitli tarihlerde yazılmış padişah emirlerinin özetlerinin yer aldığı tarihsiz tezkire için BOA, AE.SSLM.III 426/24435.

¹⁴ Mora'nın XVIII. yüzyılına dair durumunu çeşitli açılardan ele alan şu çalışmalara bakılabilir: Demetrios Papastamatiou, "Tax-Farming (İltizam) and Collective Fiscal Responsibility (Maktu) in the Ottoman Southern Peloponnese in the Second Half of the Eighteenth Century", *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Towards A Social and Economic History, Studies in Honor of John C. Alexander*, Ed. E. Kolovos vd., The Isis Press, Istanbul 2007, p. 289-306; Demetrios Papastamatiou, "The Right of Appeal to State Intervention as a Means of Political Mobilisation of the Reaya in the Ottoman Provinces: Some Preliminary Remarks on the Eighteenth-Century Morea (Peloponnese)", *Political Initiatives 'from the Bottom Up' in the Ottoman Empire, Halcyon Days in Crete VII, A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2009*, Ed. A. Anastasopoulos, Rethymno 2012, p. 165-190; Kahraman Şakul, "The Ottoman Peloponnese before the Greek Revolution: 'A Republic of Ayan, Hakim, and Kocabaşı' in 'the Sea of Humans and Valley of Castles'",

ülkenin pek çok noktasında karşılaşılabilecek tipik koşulların, devleti neden mekansal boyutta daha özgül ve çok daha kapsamlı birtakım önlemler almaya itmiştir ve bu tedbirlerin boyutu hangi çerçevede değerlendirilmelidir? 1770-1779 yılları arasında süren ve literatüre Mora İsyanı/İhtilali olarak geçen olayları gözlemleyen ve bunu anlatısında dile getiren Mora Defterdarı Süleyman Penah Efendi'nin *112 yaprağa sığdırdığı dönemin panoraması*, Mora'nın idari ve coğrafi niteliklerinin¹⁵ de katkı sağladığı bir kaos ortamının zaten yaşanmakta olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda özellikle Rusya'nın buradaki Osmanlı tebaası olan Rum milletine yönelik siyasi tasarruflarının da eklenmesiyle, durumun daha da karmaşık bir hale geldiği şüphe götürmemektedir. Yine Penah Efendi'nin "zirâ gaflet ile her kazada hükkâm, a'yân ve kocabaşiyân bir cumhûr misillu olub memleketler, mevrûs-ı pederleri gibi alub veriyorlar ve *re'âyânın hiç sahibi yok gibidir*"¹⁶ şeklindeki ifadesi, bir taraftan da belirli bir mekansal kesit içinde dönemin *sıradan*¹⁷ reayasının görünürlüğünü merak eden araştırmacıya cezbedici bir çıkış noktası vadetmektedir.

Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies, special issue of Princeton Papers, 18 (2017), p. 121-145; Dean J. Konstantaras, "Christian Elites of the Peloponnese and the Ottoman State, 1715-1821", *European History Quarterly*, 43, 2013, p. 628-656; Fariba Zarinebaf, "Soldiers into Tax-Farmers and Reaya into Sharecroppers: The Ottoman Morea in the Early Modern Period", *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece, The Southwestern Morea in the 18th Century*, ed. F. Zarinebaf, J. Bennet, J.L. Davis, *American School of Classical Studies at Athens*, 2005, p. 9-47. Mora'da hem merkezi yönetim hem de bölge yöneticileri, müslim ve özellikle Hıristiyan ileri gelenleri için ciddi bir tehdit oluşturan Mora kleftleri (silahlı eşkıya) hakkında John C. Alexander, *Brigandage and Public Order in the Morea 1685-1806*, Athens 1985.

¹⁵ Şöyle bir çağdaş yorum, mevcut ahvali ortaya koymak için bize yardımcı olabilir. Mora'nın ikinci Turkokratia olarak adlandırılan, yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçtiği 1715-1821 yılları arasına tekabül eden dönemde taşra ileri gelenleri olarak ayan ve kocabaşılardan ortaya çıkışı, önemli askerî güçlerin yokluğu, Hıristiyan nüfusun demografik üstünlüğü ve lokasyon olarak Mora'nın Venedik bölgelerine yakınlığı gibi sebepler, eyaletin kontrolünün merkezi yönetimce kaybedilmesine yol açmıştı. O yüzden bahsi geçen dönem boyunca kendi başının çaresine bakmak zorunda kalan bir nevi "özerklik" dönemi yaşamıştı. Demetrios Papastamatiou, "The Right of Appeal to State Intervention as a Means of Political Mobilisation of the Reaya in the Ottoman Provinces: Some Preliminary Remarks on the Eighteenth-Century Morea (Peloponnese)", p. 168.

¹⁶ *Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Ef. Mecmuası 1769*, yay. haz. Aziz Berker, *Tarih Vesikaları*, Cilt II, Sayı X (İlkanûn 1942), s. 318.

¹⁷ Esasında Osmanlı reayasına dair de bazı tespitler yapmaya niyetlenen bu çalışmada, tarih yazımında daha çok "birey"ler için kullanılan "sıradan" kavramının, Mora'daki ehl-i örf yöneticileri, taşra ileri gelenleri, askerler vb. gibi toplumun idari ve mali açıdan ayrıcalıklı grubu dışında kalan tüm müslim/gayrimüslim şehirli/köylü ahaliyi kapsayan daha bütüncül bir bakış açısıyla kullanıldığı belirtilmelidir. Bir nevi mikro tarihin de konusu olan bu "sıradan insanlar" ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar, Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, Çev. Ayşen Gür, Metis Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2018; Cemal

Mora reayasının yaşadıkları olumsuzlukları ve bunların düzeltilmesine ilişkin taleplerini, -XVII. yüzyıl şikâyet ve XVIII. yüzyıl vilayet ahkam defterlerine¹⁸ yansıdığı kadarıyla- merkezî yönetime aktarmaktan çekinmedikleri pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür. İlk elde söylenecek şey, reayanın “adalet ilkesi ve şikâyet hakkı prensibi”nin avantajını sonuna kadar kullanabildikleri olacaktır. Hemen belirtilmelidir ki, bunu yaratan koşullar, -Mora'nın 1715'te Osmanlılar tarafından ikinci kez fethinin ardından- reayanın özellikle merkezî otoriteden çok yerel otorite ile karşı karşıya kalmasında aranmalıdır. Belki de o yüzden yüzyılın sonlarına doğru gayrikanuni hareketlere karşı çok daha etkin bir refleks geliştirmişlerdi. Literatür buradaki klefler ve Manyotlar denilen silahlı eşkiyalara, Arnavutlara ve merkezî otoritenin yokluğuna, taşra seçkinlerinin ve yöneticilerin suistimallerine o kadar odaklanmıştı ki –ele alındığında da yine bu bağlamlar içinde değerlendirilen- reayanın günümüz araştırmalarında görünürlüğü, nispeten arka planda kalmaktadır.

Şikâyet hakkı sayesinde başta “kanuna aykırı alınan vergiler” olmak üzere rahatsızlıklarını merkezî yönetime bildirmek yanında Mora valisinin başkanlığında toplanan Mora Divanı'nı¹⁹, Mora tercümanının vali yanındaki konumunu, İstanbul'da ikamet eden reaya vekilleri ile kazalarda ayan²⁰ ve kocabaşların mevcudiyetini, ilgili kazalara gönderilen hükümlerin şeri mahkemede bölge ileri gelenleri (*vücûh-ı memleket* yani ayan, kocabaşı,

---

Kafadar, *Kim var imiş bir burada yoğiken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2009; *İmparatorluğun Öteki Yüzleri, Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, der. Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.

¹⁸ Mora ahkam defterlerindeki verilerden faydalanarak, XVIII. yüzyıl Mora'sında Osmanlı askerî varlığına dair tespitler için bkz. Anna Vlachopoulou, “Like the Mafia? The Ottoman Military Presence in the Morea in the Eighteenth Century”, *Political Initiatives 'from the Bottom Up' in the Ottoman Empire (Halcyon Days in Crete VII, A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2009)*, Ed. A. Anastasopoulos, Rethymno 2012, p. 123-135.

¹⁹ Mora'nın 1715'te Osmanlılarca ikinci fethinin ardından yapılan düzenlemede valinin idaresinde iki divan oluşturulmuştu. Bunlardan ilkinde kâhya, defter kâhyası, mukabeleci ve kadının yer aldığı yönetim görevlileri; ikincisinde Mora'nın gayrimüslim ileri gelenlerinden iki temsilci, Müslüman ileri gelenlerden iki temsilci ve Mora tercümanı yer almaktaydı. Buralarda yerel ileri gelenlerin yetkileri, vergilerin toplanması ve dağılımı, kamu işlerinin uygulanması ve sürdürülmesi ile toplumsal, adli ve yönetime ilişkin hususlar görüldü. Demetrios Stamatopoulos, “Constantinople in the Peloponnese: The Case of the Dragoman of the Morea Georgios Wallerianos and Some Aspects of the Revolutionary Process”, *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850 Conflicts, Transformation, Adaptation, Proceedings of an International Conference held in Rethymno, Greece, 13-14 December 2003*, Ed. A. Anastasopoulos and E. Kolovos, Rethymno 2007, p. 150.

²⁰ Özer Ergenç, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki 'Eşraf ve A'yan' Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982, s. 105-118.

işerleri ve reaya vekilleri gibi) önünde okunmasını ve iyice anlaşılmasının sağlanmasını, reayanın yönetimle ilişkisinin diğer vasıtaları olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca yerel halkın bir temsilcisi gibi hareket eden kadıların, ahalinin şikâyetlerini ve taleplerini merkeze anlatan arzlarının varlığı da gözden kaçırılmamalıdır. XVII. ve XVIII. yüzyıl reayasının hem devlet görevlilerinin aşırı suistimalleri hem de merkezî yönetimin talep ettiği vergilere bir nevi tepki olarak yaşadıkları yerleri terk etme tehdidi²¹ de reyanın fark edilirliliğine ciddi katkı sağlamaktadır. Bunun yanında vilayet masraf defterlerinin kadı tarafından düzenlenme ve yazım işleminin, yine bölge ileri gelenleri önünde yapılmasının²² da Mora reayasına, kendisini anlatma ve fark ettirmede talihli bile dedirtecek koşullara sahip olduğuna dair izlenimlerimizi güçlendirmektedir.

Bölgenin idari-mali durumuna yönelik 1793 yılında uygulamaya konulan Mora kanunnamesi²³ ile 1829 yılına ait bir vesika²⁴ ile tespit edebildiğimiz ikinci bir müstakil düzenlemeler bütünü, devletle reaya arasındaki ilişkinin boyutunu inşa eden belki de en net veriler olduğunu söyleyebiliriz. *Nizâm-ı cedîd*, *nizâm-ı müstahsene*, *nizâm-ı müesses* gibi adlarla anılan bu talimatları hazırlayan gerekçeler, esasında Osmanlı Anadolu ve Rumeli'sinde merkezî otoritenin sıklıkla karşılaştığı artık olağan sorunlardı. O halde devleti, Mora için böylesi kararlar vermeye iten saikler nerede aranmalıdır? Başlangıç olarak bölgenin çok da uzak sayılamayacak

²¹ Özlem Başarır, *Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2018, s. 123-128.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 322.

²³ Mora'nın nizam-ı cedid ve nizam-ı müstahsene dönemlerine dair daha önceden çeşitli tarihlerde yazılmış padişah emirlerinin özetlerinin yer aldığı tarihsiz tezkire için BOA, AE.SSLM.III 426/24435. Ayrıca Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2012, s. 43-49.

²⁴ Nizâm-ı müesses şartlarının yer aldığı, evail-i Muharrem 1245 (3-12 Temmuz 1829) tarihli ferman sureti için BOA., HAT 877/38818. 1793 düzenlemesinden farklı maddeleri barındıran bu kuralların ne zaman gerçekleştirildiğine dair tam bir tarihlendirme yapmak şimdilik mümkün görünmüyor. *Nizâm-ı müesses* olarak tanımlanabilecek bahsi geçen değişikliklerden haberdar olduğumuz ferman suretinin tarih olarak denk geldiği, 1821-1829 Yunan İsyanı hakkında bir değerlendirme yapmak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Zira literatürde konu çeşitli yönleriyle yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından ele alınmış ve alınmaya da devam edilmektedir. Bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 5 (1774-1912)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 207-297; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 165-187. Mora'da başlayan bu devrimci sürecin katalizörünün sosyal sınıfların artan siyasi ayrıcalıkları olduğu fikrini ileri süren ve bunu, 1807-1820 yılları arasında tercümanlık görevini elde etme stratejileri üzerinden ortaya koyan şu çalışmaya bkz. Demetrios Stamatopoulos, "Constantinople in the Peloponnese: The Case of the Dragoman of the Morea Georgios Wallerianos and Some Aspects of the Revolutionary Process", p. 149-164.

geçmişine gitmek, bazı tespitler yapmaya olanak tanımaktadır. Mora'da muhassıllık uygulamasının kaldırıldığı 1788 yılının bu sürecin başlangıcını oluşturduğu düşünülebilir. Ancak birbiriyle zincirleme bağlı olan adımlar, Penah Efendi'nin de işaret ettiği gibi Mora'yı 1770'lerdeki isyana taşıyan pek çok karmaşanın hala çözülememesiyle atılmış olmalıdır. Böylece öncül verilerden hareket ederek, devletin yönetim yapısının kör noktalarını avantajlarına kullanan hem ehl-i örf hem taşra seçkinlerinin elinde perişan olan reayayı önceleyen ve odaklayan 1788'de başlayan idari ve mali iyileştirmeler, 1793 düzenlemesiyle taçlanmıştı. Oysa 1821 isyanının başlaması devletin –aşağıda detaylıca anlatılacağı üzere- onu sabit kılmak için gösterdiği azami gayretin²⁵ başarısını da, muhtemelen sekteye uğratmış olacaktır.

Mora'da Yeni Düzeninin Ayak Sesleri: Muhassıllık Uygulamasının Kaldırılması ile Cizye ve Hazeriye Düzenlemesi (Nizâm-ı Cedîd-1788)

Literatüre Mora İsyanı/İhtilali (1770-1779) olarak geçen hareketin öncesinde, esnasında ve devamında Mora cezaresinde yeni bir düzen sağlanmasını gerekli kılabacak pek çok şey yaşanmaktaydı. Süleyman Penah Efendi'nin –tahmini olarak isyanın başlamasından hemen sonra- 1771 yılında kaleme aldığı nasihatname/risalesinde²⁶ eleştirdiği pek çok konunun, uzun yıllar bölgedeki hâkim havayı yansıttığı söylenmelidir. Ancak yeni

²⁵ “... cezîre-i mezbûrenin istihsâl-i esbâb-ı nizâmı zımında tertîb olunan işbu kânûnnâme-i müstahsenenin yegân yegân icrâsı ve devâm ve istikrârıyla himâyet ve siyânet-i re'âyâ ve berâyâyâ dikkat ve cezîre-i mezbûrenin ..... ile i'mârî ve fukarânın istihsâl-i esbâb-ı refâh ve asâyîşleri emrine mübâderet ve tertîb olunan kânûnnâme-i cedîde ..... mer'î tutulub vaktenmine'l-evkât hilâfî hareket vukû'a gelmemesi husûsuna ihtirâm ve dikkat olunmak üzere bin iki yüz yedi senesi evâ'il-i Cemâziye'l-âhiresinde ve ba'dehu te'kid ve te'yîd-i nizâmı muhtevî bi'd-defa'ât şeref-efzâ-yı sudûr olan evâmir-i şerife ...”, BOA, A.DVNS.MHM.d.237, hüküm 838, s. 236. Cizyelerin toplanmasına özen gösterilmesi ve kanunname hükümlerine uyulması hakkında yapılacakların detaylı bir şekilde *mü'esses olan nizâmât-ı 'aliyyede* yazıldığı kaydedilmektedir, “*Mora cizyesi ve hazeriyesi hakkında iki yüz bir târihinde ve ba'dehu ba'zı nizâmâtı hâvi iki yüz yedi senesinde sudûr edub ba'dehu tevârîh-i muhtelifede tecdîden verilmiş olan evâmir-i 'aliyyenin hulâsasıdır*” BOA., HAT 850/38105.

²⁶ Asıl metinden başka, bir dibace ile 55 maddeden ve 112 yapraktan mürekkep eserde, Mora'da isyanın hangi şartlar altında başlayıp geliştiği, isyanın nasıl bastırılıp asayişin sağlandığı ve Mora'da islahat hakkındaki düşünceleriyle Mora'nın genel durumu hakkında bilgi verilmektedir. Eserin Süleyman Penah Efendi'nin kendi eliyle yazıldığına dair bir kayıt bulunamadığı gibi, kaleme alındığı tarih de belirsizdir. Tam transkripsiyonunu hazırlayan Aziz Berker, Sicill-i Osmanî'deki biyografisine atıfta bulunarak, muhtemelen isyanın ardından İstanbul'a geldiği esnada -1185 (1771)- yazılmış olduğunu ifade etmektedir. *Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Ef. Mecmuası 1769*, yay. haz. Aziz Berker, *Tarih Vesikaları*, Cilt II, Sayı VII, s. 63.

düzenin gerekliliğini ve reayayı önceleyen motivasyonunun temel dinamiklerini onun satırlarında aramak herhalde elzemdir. Zira anlattığına göre isyandan önce Mora'daki Osmanlı tebaası, çeşitli odaklar arasındaki güç mücadelesinin ortasında kalmıştı. Daha da önemlisi onlar, merkezî yönetime şikâyetle bulunmanın zorluklarını sonuna kadar yaşıyorlar, ola ki bunu başarabilirlerse, şikâyet ettikleri kişiler tarafından cezalandırılmaktan maalesef kendilerini kurtaramıyorlardı. O yüzden devletin, 1770'lerden hemen önce adaleti temsil etmekten ne yazık ki uzağa düştüğüne ve idealize edilen adalet zincirinin, isyandan çok daha önce kırılmış olduğuna²⁷ dair çıkarımlarına kulak vermek yerinde olacaktır.

İhtilalin arifesinde Mora'da kazalar mukataa olarak tanzim edilmişlerdi ve her biri, birer voyvodanın idaresindeydi. Penah Efendi'nin ifadelerine yerleşen, reyanın korunup gözetilmesinin özellikle *siyânet*²⁸ kelimesiyle anlatılması bile, daha 1770'lerde reyanın voyvodaları kendilerine *zâbit* bilmeleri gerekmesine rağmen, tehdit altında oldukları izlenimini vermektedir²⁹. Yine onun tespitlerinde kazaların bir kısmında voyvoda bulunmaması özellikle vurgulanmaktaydı. Bunun sebebi olaraksa öne sürülen iki gerekçeden ilki bazı kazalarda köy, gümrük ve ağnam gelirlerinin parça parça olması ve çoğunun başka bir kazanın mukataasına dâhil edilmesiydi. Diğeri ise bazı kazaların bir kısım köylerinin kendi kaza mukataaları yerine çok daha uzak bir mesafedeki, başka bir kaza

²⁷ O yüzden Gündoğdu, 1770 isyanının önemli belirleyicilerden birini, yerel unsurların kişisel çıkarları ve güç mücadelelerinde aramanın hatalı olmayacağını iddia etmektedir. Dolayısıyla isyanın başlamasına Rusları temel sebep gösteren bakış açısına ancak yerel gerçeklerin yarattığı kargaşadan yararlandıklarını söyleyerek bir ek yapmanın uygun olacağı kanaatindedir. 1770 Mora isyanını, Osmanlı belgeleri ile Penah Efendi ve anonim bir ana kaynağı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci Tasnifi (KK), 60-1) kullanarak Osmanlı merkezî otoritesi perspektifinden ele alan Birol Gündoğdu'nun ulaştığı diğer sonuçlara şu çalışmasından bakılabilir: *Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Near and Middle Eastern Civilizations University of Toronto, 2012, s. 295-300.

²⁸ Kelimenin sözlük anlamı koruma, hıfz, muhafaza, vikaye, himaye olarak verilmektedir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, Dersaadet 1317, s. 845.

²⁹ Zira onun gözlemlerine göre, voyvodası olmayan kazalarda kadı ve naipler; mahkemelerinde muhırbaşı ve ayanlar, konaklarında bulundurdukları zincir ve tomruklarla reayayı defalarca hapsedmekteydiler. Tüm bunlar onlardan biraz daha fazla akçe koparabilmek içindi. Penah Efendi, bu tür eziyetlere son verilmesini ve ilgili kişilerce reyanın keyfi olarak hapsedilmemesi gerektiğini düşünmekteydi. Ona göre eğer bir cezalandırma olacaksa bunu ancak ve ancak voyvodaları yapabirdi. Hatta Penah Efendi voyvodaların yetkilerini biraz daha genişleterek, her bir kazada bulunan zeamet, tımar ve evkaf reayalarının cezalandırma işlemlerinin *reaya zâbiti* olması münasebetiyle yine voyvodaları tarafından yapılması gerektiği önerisini paylaşmaktaydı. *Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Ef. Mecmuası 1769*, yay. haz. Aziz Berker, *Tarih Vesikaları (İlkkânun 1942)*, Cilt II, Sayı X, s. 317.

mukataasına katılmasıydı. Halihazırdaki bu durumu hatalı ve akıldan uzak bir iş olarak gören Penah Efendi'ye göre hem devlet malı hem de *fukarânın* malı arapsaçına dönmüş ve nizamı (düzeni) bozacak bir mahiyet almıştı. O halde onu temin etmeye yönelik verilecek bir emir, her bir kaza mukataasının düzenlenmesini ve bir voyvoda tarafından idaresini sağlayabilirdi. Buna göre ilk gerekçedeki gibi ayrı bir kazaya eklenmiş köy, gümrük ve ağnam gelirleri, ilgili kaza mukataasına katılmalıydı. Ya da kazadaki parça parça mukataalar birleştirilerek tek bir kaza mukataası olarak tanzim edilmeliydi³⁰.

Penah Efendi, ayrıca kaza mukataalarının daha önce malikane ile verilmesinde dikkatsiz davranıldığını da ileri sürmekteydi. Örneğin, bir kazada birkaç mukataa olabileceği gibi, bir kazanın bir veya daha fazla köyü, buldukları kazaya değil daha uzak başka bir kazadaki mukataaya eklenebilmekteydi. Yine bazı kazaların adet-i ağnamları ile İzmir ve Selanik gibi büyük olmayan gümrük gelirleri, buldukları kazanın mukataasına katılması gerekmesine rağmen ayrı ayrı mukataa olarak kabul edilmekte ve büyük karmaşaya sebep olmaktaydı. Penah Efendi bu hususa da akıldan uzak bir iş nazarıyla bakmakta ve şaşkınlığını dile getirmekteydi. Verilecek yeni düzenle gümrük ve adet-i ağnam vergilerinin, buldukları kaza mukataasına dâhil edilmesinde -gelir kaynağının yatırımcısı olan- malikane sahibinin zararına olacak bir durum yaşanmayacağına inanmaktaydı³¹.

Merkezî yönetimin reayanın korunmasında en çok dikkat ettiği mesele, bölgeye güçlü valilerin tayin edilmesi ve görevlerinin gereklerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmelerinin temini olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bir yönüyle de devlet için onların hem yeni düzenin mimarları olmaları beklenmekte hem de bölgedeki istikrarın en önemli tehditleri olarak görülmekteydiler. Valilerse belki de idari-mali açıdan oldukça sert açmazlarla mücadele etmek zorunda kalıyorlar ve bunun üstesinden gelebilmek için çeşitli suistimallere girişmeye sanki mecbur bırakılıyorlardı. Kendilerinden beklentilerin yarattığı baskı karşısında çaresiz ve yalnız bir vali profilini görmek Mora için şaşırtıcı değildi. Çünkü bir yönüyle tipik bir Osmanlı yönetim bölgesiyken, bir yönüyle de atipik özellikler içerir halî, Mora'ya ayırt edici bir mahiyet bahşetmektedir. Bölgeye özgü yeni düzenlemeler öncesinde ahalinin genel olarak *himâyet ve siyânetlerinin* öncelikli sağlayıcıları kocabaşı ve yerel ileri gelenlerdi. Bu aşamada valilerin esas görevi, buna özen gösterilmesini temin etmektir. O yüzden muhatapları,

³⁰ *Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Ef. Mecmuası 1769*, yay. haz. Aziz Berker, *Tarih Vesikaları (İlkkânun 1942)*, Cilt II, Sayı X, s. 317.

³¹ *Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Ef. Mecmuası 1769*, yay. haz. Aziz Berker, *Tarih Vesikaları (Şubat 1943)*, Cilt II, Sayı XI, s. 387.

huzuruna çağdırmaktan, nasihat etmekten ve uyarmaktan sakınmaması gerekmektedir³².

Mora'nın *nizâm-ı cedîd*³³ olarak adlandırılan 1793 düzenlemesiyle başlayan döneme girişi, 1 Mart 1202 (12 Mart 1788) tarihinde Mora'da muhassıllık³⁴ uygulamasının kaldırılmasıyla olmalıdır. Çünkü Mora

³² Mora Valisi Ebubekir Paşa'ya hitaben yazılacak evail-i Rebiülahir 1204 (19-28 Aralık 1789) tarihli ferman müsveddesi için BOA., C.AS. 82/3856. Ebubekir Paşa'nın gönderdiği tahriratın 2 Rebiülahir 1204 (20 Aralık 1789) tarihli özetinde yer alan bilgiye göre, paşanın ahalinin zulümden korunması için gereğince davranmasından duyulan memnuniyet hakkında Anabolu, Kori(n)dos [Korinthos] ve Tripoliçe kadılarının ilamları da bulunmaktaydı. BOA., C.AS. 82/3856.

³³ *Nizâm-ı Cedîd* genel itibariyle, III. Selim zamanındaki yenilenme ve yeniden yapılanma dönemi olarak bilinmektedir. Ancak bu kavramın, bir dönem isimlendirmesi yanında aynı zamanda yapılan yenilikleri de karşılayan daha geniş kapsamlı bir mahiyete sahip olduğu söylenmelidir. Örneğin Cevdet Paşa, ilgili dönem içerisinde *ba'zı nizâmât-ı cedîde* başlığı altında mukataa tasarrufu, ayan ve cizyedatların ahaliden kanun dışı vergi almamaları, taşra askerlerine ilişkin düzenlemeler, saltanat mensuplarının ve devlet adamlarının birbirlerine gösteriş yapmak için kıyafetlerinden maiyetlerine kadar yaptıkları faaliyetler gibi konulara değinmektedir. *Târîh-i Cevdet*, Cilt 4, İkinci Baskı, Matbaa-i Osmaniye 1309, s. 291-294. Buna karşılık Mora için çok daha erken bir tarihte cizye ve hazeriye vergilerine ilişkin düzenlemeler için de *nizâm-ı cedîd* tabiri kullanılır gözükmektedir. "... Mora ceziresinin bu def'a şeref-yafte-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnları mücebince 'imârına vesîle ve re'âyâsının istirahatlerine zeri'a olmak için virilan nizâm-ı cedîd..."", tarihsiz telhis için BOA., AE.SABH.I 17/1464. Temel meselenin cizye ve avarız vergilerinin buldukları kaza mukataalarına bağlanması hasebiyle toplanmasından malikane sahiplerinin sorumlu tutulduğu bu düzenleme için yine *nizâm-ı cedîd* ifadesinin kullanıldığı, telhis üzerine 7 Cemaziyelahir 1206 (1 Şubat 1792) tarihli buyuruldu için BOA., C.DH. 79/3940.

³⁴ Mora'da muhassıllık uygulamasının ne zaman başladığı hakkındaki değerlendirme bu çalışmanın kapsamını aşacağından bunun mahiyetine dair bazı bilgileri paylaşmanın yeterli olacağı düşünülmektedir. Mora Muhassılı Vezir Mustafa Paşa örneğinde görüleceği üzere muhassıllar, düzenlemelerin hemen arifesinde Mora ceziresi muhassıllık mukataası olarak adlandırılan mali-idari biriminin vergilerini malikane usulüyle toplamakla görevliydi. Mustafa Paşa, Mora muhassıllık mukataasını 1 Mart 1165 (12 Mart 1752) tarihinden itibaren tasarruf etmek için merkezi hazineye 100.000 kuruşluk bir peşin ödeme (muaccele) yapmıştı. 29 Zilkade 1165 (8 Ekim 1752) tarihli Mora muhassılı Mustafa Paşa'ya yazılacak ferman müsveddesi için BOA., C.ML. 455/18432. 1769'da Mora'da tespit edilen mukataalar şunlardı: Mora muhassıllık mukataası (yıllık vergisi 14.118,5 kuruş); Mora ve civarındaki zeytinyağı üretimi ve ticareti (yıllık vergisi 2.261 kuruş); Kori(n)dos [Korinthos] kaza mukataası (yıllık vergisi 2.635 kuruş); Kalavrita kaza mukataası (1.444 kuruş); Benefşe [Monemvasia] kaza mukataası (1.565 kuruş); Anavarin kaza mukataası (807 kuruş); Balyabadra [Paleopatra] kaza mukataası (6.435 kuruş); Tripoliçe kaza mukataası (5.274 kuruş); Modon ve Koron kaza mukataası (565 kuruş), Karitena kaza mukataası (1859 kuruş); Anabolu kaza mukataası (477 kuruş), Andrusa kaza mukataası (2.320 kuruş); Mezistra [Mistra] kaza mukataası (1963 kuruş); Kalamata kaza mukataası (6.494 kuruş); Holomiç iskelesi (8.504 kuruş), Mezistra [Mistra] cizyesi (58,5 kuruş); Mora resm-i dönümü (915 kuruş); Mora buğday ve arpa öşrü (2.019 kuruş); Arkadya cizyesi (1.771, kuruş) ... idi. Fariba Zarinebaf, "Soldiers into Tax-Farmers and Reaya into Sharecroppers...", p. 38 (Yazar, BOA,

reayasının zulüm ve adaletsizlikten kurtarılması ve harap olmaya yüz tutmuş olan adanın gelişip güzelleşmesi ancak bu yolla mümkün olabilecekti³⁵. Müslim ve gayrimüslim tebaayı ayırt etmeyen rahatsızlıklar manzumesi, ahalinin şikâyetlerini merkezî otoriteye iletebilmesi ve mağduriyetlerine ikna edebilmesinin önünü açtı. Zira merkezîyetçilik anlayışını da büyük ölçüde tehdit eden muhassıllığın kaldırılmasının, ancak ve ancak reayanın kabulü ve talebiyle (*rizâ ve istid'â*) hayata geçirildiği, özellikle vurgulanmalıdır. Yani bölgenin yönetimiyle alakalı yapıcı ve yönlendirici bir kararın alınmasına önayak olan ahali bu noktaya nasıl gelmişti? Tesis edilmeye çalışılan yeni düzenin, daha başından itibaren reayayı önceleyen bir yaklaşımla beslendiği anlaşılmaktadır. Ancak burada dikkatleri çeken husus, reayanın bu işteki rolüdür³⁶. Düzenlemenin bu ilk aşamasında muhassıl-valilerle reaya, sınırları

D.BŞM. 3998, s. 2-3'teki verileri kullanmıştır). Zarinebaf ayrıca BOA., D.BŞM. 4175/A, s. 4'ten 1771-1772 yılında Mora'daki gelirleri şöyle tespit etmekteydi: Muhassıllık 31.000 kuruş, bedel-i eşkinciyan 21.699,5 kuruş; cizye vergisi 220.648 kuruş; çiftlik gelirleri 8.156 kuruş; buğday satışı (30.000 kile) 58.750 kuruş; avarız vergileri 46.767,5 kuruş ve muhassıllık ve miranlık aidatları 9.294 kuruş idi. Fariba Zarinebaf, "Soldiers into Tax-Farmers and Reaya into Sharecroppers...", p. 46.

³⁵ Tarihsiz telhis için BOA., AE.SABH.I 17/1464.

³⁶ Mora reayasının, ister sıradan ahali olsun ister bölge ileri gelenleri olsun, Osmanlı yönetim felsefesine uygun olarak sorunlarıyla ilgili doğrudan merkezî yönetime ulaşmalarında şikâyet mekanizmasını XVIII. yüzyılda da aktif şekilde kullanmalarına dair, Mora ahkam defterlerinde pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür. Sıradan ahali için hem yöneticileri hem de ayan, kocabaşı, voyvoda gibi görevlileri şikâyet etmelerinin ortak noktasını, kendilerinden alınan yasadışı vergilendirmeler oluştururdu. Ayrıca toprak mülkiyetine ilişkin ihtilaflar ya da eşkıyalık faaliyetlerine dair şikâyetler de öne çıkmaktaydı. 1742-1769 tarihleri arasında Mora Ahkam Defterlerinin 4-9. ciltlerini bazı seçme hükümler üzerinden inceleyen ve reayanın politik inisiyatif hakkını -yazarın ifadesiyle- ulaştığı bazı geçici sonuçlar için şu çalışmaya bkz. Demetrios Papastamatiou, "The Right of Appeal to State Intervantion as a Means of Political Mobilisation of the Reaya in the Ottoman Provinces: Some Preliminary Remarks on the Eighteenth-Century Morea (Peloponnese)", p. 168-169, 178-182. Ahalinin XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyıl boyunca haklarını savunmak için şikâyet mekanizmasını nasıl kullandıklarına dair bkz. Suraiya Faroqhi, "Political Initiatives 'From the Bottom Up' in the Sixteenth- and Seventeenth-Century Ottoman Empire: Some Evidence for Their Existence", *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte In Memoriam Vanko Boskov*, ed. Hans Gerorg Majer, Wiesbaden 1986, p. 24-33. Ayrıca Osmanlı tebasının şikâyet mekanizmasını kullanmalarına dair şu çalışmalar da zikredilmelidir: Suraiya Faroqhi, "Political Activity among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 35, 1992, p. 1-39; Halil İnalçık, "Şikâyet hakkı: arz-ı hâl ve arz-ı mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları*, c. 7-8, 1988, s. 33-54; Michael Ursinus, *Grievance Administration (Şikayet) in an Ottoman Province, The Kaymakam of Rumelia's 'Record Book of Complaints' of 1781-1783*, RoutledgeCurzon, London-New York 2005; Hülya Taş, "Osmanlıda 'Şikayet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 2, Sayı 3, 2007, s. 186-201; Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet ve Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih

oldukça kalın hatlarla çizilen iki karşı blokta yer almaktaydılar. Bunu şekillendiren unsurlar ise ahaliden toplanan haksız vergiler ve her fırsatta başvurulmaktan çekinilmeyen aynı kaynaklı suistimallerdi. Söz konusu temayülün odağına ise cizye³⁷ vergileri ile vilayet masrafları oturmaktaydı³⁸.

Mora cizyelerinin toplanması, aynı zamanda Mora muhassılı da olan valiler tarafından yerine getirilirdi. Muhassılların, ağırlıklı olarak gayrimüslim ahaliden cizye vergilerinin toplanmasını bahane ederek yarattıkları gayrikanuni ve zulüm ortamı, ilk etapta her bir cizye evrakına, valilere maaş olarak kaydedilmek üzere birer kuruş eklenmesi uygulamasını getirmişti. Oysa reyanın korunmasını hedefleyen bu adımın pek de faydalı olmadığı çok kısa bir zaman içinde tecrübe edilecekti. Çünkü valiler, cizye üzerinden suistimallerini genişletmekten geri durmuyorlardı. Sorunların diğer bir boyutunu yine valilerin *vilayet masrafı*³⁹ diye çeşitli bahanelerle olması gerekenden üç kat daha fazla tahsilat yapması oluşturuyordu. O yüzden toplanması gereken ve merkezî yönetimi esas ilgilendiren cizye ve avarız vergilerinin, valilerin kendi öncelikleri dolayısıyla istenilen zamanda toplanması ne yazık ki mümkün olamıyordu.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren tımar sisteminde meydana gelen aksaklıklara rağmen devlet, eyalet ve sancak mutasarrıfları ve tımar sahiplerinden geleneksel yükümlülüklerini yerine getirmelerini beklemekteydi. Özellikle valilerin, ellerinde bulunan gelirler bu talepleri karşılamak için yetersiz bir aşamaya gelince, ahaliden yeni fakat gayriresmî - terminolojide *tekâlîf-i şakka* olarak bilinen kanunsuz- vergiler toplamaya giriştikleri bir süreç başladı. Bunlar esasında ne yasal ne de gerçek vergilerdi. Valilerin herhangi bir zamanda nakdî ya da aynî topladıkları keyfî nitelikli taleplerdi. Merkezî yönetim, bu vergilerin yasaklanmasının imkânsız olduğunu anlayınca, 1730'larda aldığı bir kararla tekâlîf-i şakkaları, imdâd-ı seferiyye ve imdâd-ı hazeriyye adlı dönemsel vergilere dönüştürdü. Böylece

---

Kurumu, Ankara 2016; Muhammed Yazıcı, “Şam Vilâyeti Mehâyif Tefişi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 26 (Bahar 2019), s. 447-472.

³⁷ Şeri bir vergi olup merkezî hazinenin en önemli gelir kaynaklarından cizye vergisi hakkında Halil İnalçık, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, 1993, s. 45-48.

³⁸ Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, s. 43-44.

³⁹ 1770 isyanının bastırıldığı son yıllara tarihlenen tespit edebildiğimiz bir vilayet masraf defterinde, mevcut koşulların etkisiyle askerî ihtiyaçların ve askerlerin tayinatlarının büyük çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. 9 Cemaziyelahir 1192 (5 Temmuz 1778) tarihli ilgili defter için BOA., D.BŞM.MRM.d. 17320. Ayrıca yine esas düzenleme öncesi Ayapetros kazasının 21 Zilkade 1205 (22 Temmuz 1791)-23 Safer 1206 (22 Ekim 1791) dönemine tekabül eden, 23 Safer 1206 (22 Ekim 1791) tarihli üç aylık vilayet masraf defteri için BOA., C.DH.79/3940.

valilerin, yetersiz kalan has gelirlerini desteklemek adına yeni tip bir vergi oluşturuldu⁴⁰. Bunun yanısıra artık olağan hale gelmiş olan avarız-ı divaniyye türü vergiler de (nüzül, sürsat, kürekçi, avarız akçesi) muhtemelen 1593-1606 yılları arasında düzenli olarak alınan nakdî vergiler halini aldı. Takip eden süreçte ise bunların kayıt altına alınma prosedürü işletildi. Dolayısıyla yeni dönemin vergilerini toplamak ve denetimini sağlayabilmek için kaza ölçeğinde avarız haneleri esasına dayanarak hazırlanacak tevzi defterleri dönemi resmen başlamış oldu⁴¹.

Ahali, böylece XVIII. ve XIX. yüzyıllarda artık ödemekle yükümlü oldukları bölgesel giderlerle de muhataptı ve bunlar vilayet masrafı adıyla tevzi defterleri vasıtasıyla toplanır bir mahiyet kazanmıştı. Defterlerin hazırlanması, kadılar tarafından bölge ileri gelenlerinin katılımıyla yapılırdı. Vilayet masraflarının nelerden oluştuğuna dair bir genelleme yapmak, bölgesel farklılıkların masraf kalemlerine yansımaları ve bir kısım keyfî yaklaşımlar sebebiyle zor hatta olanaksızdır. Bu alanı düzenleyen yasal metinlerin bulunmaması, buna mahal vermekteyse de bazı temel hususlar hakkında çıkarımlarda bulunulabilir. Onlardan en bariz olanı yükümlülüğe tabi olma koşulunun emlak, arazi ve gelir sahibi olmak olduğu söylenebilir. Böylece ayrıcalık gözetmeden dinleri ve sosyal statüleri ne olursa olsun

⁴⁰ Yavuz Cezar, "From Financial Crisis to The Structural Change: The Case of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century", *Oriente Moderno The Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, ed. Kate Fleet, XVIII (LXXIX), vol. 1, 1999, p. 52.

⁴¹ Halil İnalcık, "Devlet-i Aliyye'de 17. Yüzyılda İdarede ve Maliyede Genel Dönüşüm", *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV, Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İşbankası, İstanbul 2016, s. 46-66. Şer'iyye sicillerine kaydedilmiş olan tevzi defterleri (salyane ya da vilayet masraf defterleri) ahalinin, hem devlete hem de buldukları bölgenin kamu hizmetlerine yaptıkları katkılar çerçevesinde araştırmacılar tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 148-170; Yavuz Cezar, "18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Mali Sektörün Büyüklüğü Üzerine", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı 9, Nisan 1996, s. 89-143; Christoph K. Neumann, "Selânik'te Onsekizinci Yüzyılın Sonunda Masarif-i Vilâyet Defterleri Merkezi Hükûmet, Taşra İdaresi Ve Şehir Yönetimi Üçgeninde Malî İşlemler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, İstanbul 1998, s. 69-97; Ali Açık-Abdurrahman Sağır, "Tokat Şer'iyye Sicillerine Göre Salyâne Defterleri (1771-1840)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 41, 2005, s. 95-145; Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa Halkına Tevzî Edilen Şehir Masrafları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 5, Sayı 6, 2004/1, s. 67-86; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 1981, s. 135-155. Ayrıca tevzi defterlerini, merkezin otoritesini yerel unsurlarla paylaşması yoluyla eyaletlerde yeni bir kontrol mekanizmasının parçası olarak konumlandırılan şu çalışmaya da bkz. Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford California, 2016.

herkes, tevzi defterlerine giren giderlere katılacaktı. Ayrıca fermansız tahsilat da külliye yasaktı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra denetim amacıyla bu defterlerin, belli aralıklarla (altı ayda bir yılda iki defa⁴²) İstanbul'a gönderilmesi ve merkezce de onaylanması prensibi getirildiyse de bunun pratikte uygulanmasında ciddi zorluklar yaşanmıştı. Ayrıca imdad-ı seferiyye, imdad-ı hazeriyye, tekalif-i örfiyye ve tekalif-i şakka vasıtasıyla yöneticiler ve ileri gelenler tarafından olması gerekenden daha fazlasını talep ederek ahaliyi rencide etmeye devam etmeleri, onların pek çok kez itirazlarına ve hak arayışlarına sebep olmaktadır⁴³. Devletinse bu konudaki bilindik girişimi, adaletnâme niteliğinde fermanlar göndererek kendini göstermekteydi⁴⁴.

Mora'da ise ortam, anlatılanlardan farklı değildi. Mora valilerinin özellikle Mora muhassıllığı olarak adlandırılan idari-mali birimin yöneticisi-işleticisi (muhassıl) olma niteliğini bünyelerinde barındırıyor olması ve buna dayanarak özellikle cizye vergisi üzerinden yaptıkları suistimaller, değişimin muhtemel tetikleyicisi oldu⁴⁵. Diğer taraftan valilerin, vilayet masrafı adı altında Osmanlı bürokrasisinin artık *zulmiyyeler* olarak kaydettiği kanundışı vergiler yüzünden yarattıkları mevcut durum, bundan istifade edenlerin kim olduklarını iyice belirsizleştirdi⁴⁶. Böylece meşru sebebinin kendiliğinden

⁴² Keyfi uygulamalar yüzünden ahalinin artan şikâyetleri, devleti uzaktan denetim yerine periyodik bir denetim uygulamasını başlatmasına sebep olmuştu. Yavuz Cezar, "18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Mali Sektörün Büyüklüğü Üzerine", s. 104.

⁴³ Yavuz Cezar, "18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Mali Sektörün Büyüklüğü Üzerine", s. 91.

⁴⁴ 1784 yılına ait Isparta kadısı başta olmak üzere bölgedeki diğer kadı ve naipler ile Hamid Sancağı mütesellimi ve ileri gelenlerine hitaben yazılmış böyle bir adaletnâme fermanı için Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 329-331.

⁴⁵ 1788 yılında muhassıllık uygulamasının kaldırılmasının gereklilikleri, 1793 düzenlemesinin taslak planında oldukça net çizilmekte ve çıkış noktası olarak cizyeden kaynaklı olumsuzluklar başı çekmekteydi: "Mora cizyesinin bi'l-cümle cizye evrâkı Mora muhassılı bulunan vüzerânın 'uhdelerine kayd olunagelmekle ma'rifetleriyle cibâyet ve tahsilinde re'âyâya te'addî olunageldiğine binâ'en beher varaka birer gurûş valilere ma'âş zamm-birle âher vecchle te'addî olunmamak üzere nizâma rabt olunmuşiken müsmir olmayub re'âyânın cizyeleri mâlına katı vâfir akce zamm ve evvel emrde kendülerinin zamm etdikleri akceyi içinden çıkarub ahz ve asıl cizye mâlından olan akceyi cizye bakâyâsı diyerek ceste ceste tahsil edegeldiklerine binâ'en hîn 'azllerinde cizye bakâyâsı olarak re'âyâ üzerinde külliyyetli bakâyâları kalub cânib-i devlet-i 'aliyyeden taleb olundukda Mora kazâlarını gösterdikleri ve 'azl ve nasb vukû'unda emvâl-i cizyeyi halef selefe selef halefe ihâle ile aralıkda cânib-i mîrîye gadrları âşikâr ve ekseriyâ bi'l-cümle mâl-ı cizyeyi itlâf edegeldikleri ...". Devamında çeşitli bahanelerle bölgeye vali ya da merkezî yönetim tarafından gönderilmiş mübaşirlere yapılan usulsüz ödemeler gelmekteydi. Üçüncü sırada ise kaçınılmaz olarak dönemin bitmeyen çilesi vilayet masrafları bulunmaktaydı. BOA., HAT 97/3908.

⁴⁶ XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında Rumeli eyaleti ile Rumeli valilerinin fonksiyonları hakkında bkz. Gergana Georgieva, "Administrative Structure and Government

oluştugu bir ortamda, merkezî yönetim ustaca bir manevrayla 1202 (1788) yılında muhassıllığı kaldırmış⁴⁷ ve bu yolla yaratılan çok katmanlı kaotik ortama bir çeki düzen verme fırsatı bulmuştu. Öncelikle reayanın muhassılvalilerin kontrolü altındaki Mora cizyelerinin her birinin ilgili kaza mukataalarına bağlanmasıyla⁴⁸ işe başlanmıştı. Ellerindeki önemli bir ekonomik kozu kaybeden valilere ise 90.204 kuruşluk hazeriyye⁴⁹ tahsis edilmesi şartı getirildi. Atılan bu adımla, valilerin kontrol altında tutulması yanında vergi toplayanın ve ödeyenin, neyle muhatap olacağı konusunun açıklığı kavuşturulması da planlanmış olmalıdır. Ayrıca hazeriyye ve altı aylık vilayet masrafı dışında, her vali değişikliğinde bir defaya mahsus olmak üzere kendisinin ve maiyetlerindeki masraflarına ve hizmetlerine karşılık her bir kazadan belirli bir ödeme yapılması da gerekecekti⁵⁰. Yeni uygulama, cizye ile sınırlı kalmamakta aynı zamanda muhassılların

---

of Rumelia in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries: The Functions and Activities of the Vali of Rumelia”, *Political Initiatives 'from the Bottom Up' in the Ottoman Empire (Halcyon Days in Crete VII, A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2009)*, ed. A. Anastasopoulos, Rethymno 2012, p. 3-19.

⁴⁷ Uygulama kaldırıldığı esnada, muhassıllık idaresindeki mukataa ve maktu halindeki gelirleri tespit etmek mümkündür. Zira Baş Muhasebe Kalemî'nin düzenlediği şu kayıt, Modon, Koron ve Anavarin adet-i ağnam mukataası, Manya gümrük mukataası, Kori(n)dos [Korinthos] kazasına tabi bir köy, Mora'daki mukataa, emlak ve arazi dellalbaşılık maktuası, Kalavrita kazasına tabi birkaç köy, Ali Çelebi çiftliğindeki bir mezraanın maktuası, çeşitli mezraalara ait maktua ile sekiz çiftliğin maktu geliri gibi sahalara işaret etmektedir. Telhis üzerine 9 Şevval 1201 (25 Temmuz 1787) tarihli buyuruldu ve muhassıllık dâhilindeki bu gelirlerin detaylarını gösteren Baş Muhasebe kalemince hazırlanmış defter için BOA., AE.SABH.I 342/23878.

⁴⁸ Buna avarızın da dâhil olduğu sonraki detaylardan anlaşılmaktadır. Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, s. 44.

⁴⁹ Bu miktarın ilk taslakta 92.000 kuruş, 1793 kanunnamesinde 90.204 kuruş olarak tespit edildiğini görmekteyiz. BOA., HAT 97/3908; Mora nizamına dair kanunname hükümlerini de içeren daha önceden çeşitli tarihlerde yazılmış padişah emirlerinin özetlerinin yer aldığı tarihsiz tezkire için BOA, AE.SSLM.III 426/24435; Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, s. 43-49. Mora Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya yazılacak evasıt-ı Rebiülahir 1214 (12-21 Eylül 1799) tarihli ferman müsveddesinde, hazeriyye miktarının 92.000 kuruş olduğu kaydedilmektedir. Bkz. BOA., C.DH. 92/4555.

⁵⁰ Bunlar arasında mefrûşât (4.000 kuruş); üç günlük yemek masrafı (3.000 kuruş); mehterbaşı hizmeti (500 kuruş); zahirecibaşıya (500 kuruş), hazinedâr ağaya (500 kuruş), divan efendisine (750 kuruş), kethüda beye (4.000 kuruş) yapılan ödemeler; kapı harcı (200 kuruş); kapıcıbaşının dört kişilik maiyeti (400 kuruş); hazine yamağı (250 kuruş); tercüman konağına mefrûşât (400 kuruş); umûr-ı vilâyet işleri (750 kuruş); kâtibiyye (48 kuruş); huddâmiyye (48 kuruş); muhzırıyye (27 kuruş) için olmak üzere toplamda, 15.373 kuruş ödeme yapılacaktı. Selh-i Rebülahir 1200 (26 Aralık 1791) tarihli ilgili masraf defteri ile bu meblağın her bir kazaya dağılımı hakkında bkz. BOA., C.DH. 247/12332. Söz konusu meblağın toplanmasında ilgili kaza kadısı ile tüm *ağavât* denilen grup ve reaya vekilleri doğrudan sorumlu idiler.

uhdesinde olan mukataa, maktu ve çiftliklerin gelirlerinin de Mora valileri tarafından tahsilini ve gerekli yerlere havalesini getirmektedir.

Mora Yeni Düzeninin (*Nizâm-ı Müstahsene*) Mihenk Taşı: 1793 Kânûnnâmesinin Hayata Geçirilmesi

Mora'da kapsamlı düzenlemeler yapılana ve uygulamada daha net yetki sınırları çizilene kadar 1788 düzenlemesinin, prensipte sürdürüldüğü hatta yeni dönemin mayası haline getirildiği söylenebilir. Mora valileri hâlâ hırsla suistimallerine devam etmekte ve ahaliden *câ'ize*, *boğca-bahâ*, *'ubûdiyyet* gibi bahanelerle tahsilatlar yapmayı sürdürmekteydiler. Ayrıca hazeriyyeleriyle yetinmeyerek vilayet masraf defterlerine diledikleri miktarı ekletmekte ve ahaliden zorla almaktan çekinmemekteydiler. Merkezî yönetimin de farkında olduğu üzere esasında Mora valileri bunu, cizye, avarız ve mukataaların ellerinden alınmasına dayandırmakta, o yüzden olmadık eziyetlere girişmeyi⁵¹ kendilerine hak görmekteydiler.

Yeni düzenin hemen arifesinde hâlen hazeriyye uygulamasının oturmadığı ve valilerin -hediye-bahâ, hil'at-bahâ, revgan-ı sâde, şa'ir ve samân-bahâ, mefrûşât ve ta'mîrât-ı konak masrafları gibi isimlerle gayrikanuni vergiler tahsil etmemeleri için uyarıldıkları görülmekteydi. Ancak onlara tahsis edilmiş olan sarayın tamiri için edilecek masraf, bundan hariç tutulmaktaydı. Eğer böylesi bir durum hasıl olursa öncelikle merkeze bildirilecek ve tamiri için bir emir gönderilmesi beklenecekti. Emir ulaştığında tüm kaza reaya ve voyvodaları, bir defaya mahsus olmak üzere maktuen 4.000 kuruş ödeyecekler ve fazlasını vermeyeceklerdi⁵².

1202-1207 (1788-1792/93) yılları arasında ahali, yaşadığı bu tür olumsuz durumlara karşı gösterdiği reflekslerini biraz daha arttırma vesilesine sahip oldu. Öyle ki en başta valilerin tavırlarından kurtuluşun bir yolunu, kazalarını *serbest* statüsüne getirtmekte aramışlardı. Bazı kazalarsa, *selâtin-i 'izâm hazerâtının* uhdesinde olmalarıyla zaten *serbest* statüsünde idiler. Oysa bu husus, onları valilerin baskısından kurtarsa da mücadele edecekleri yeni bir aktörün karşısına çıkmasını engelleymemişti: kaza mukataası

⁵¹ Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, s. 44. Ülke genelinde ayan ve mütegalibe unsurların mevcut vergilere diledikleri gibi eklemeler yaptıkları, kadı, naip, ehl-i örf görevlileriyle iş birliği yaparak ahaliden yüksek miktarlarda paralar topladıkları, XVIII. yüzyılda oldukça yaygınlaşmıştı. Kadıların, *harc-ı imzâ* veya *defter akçesi*, voyvodaların *mukataa zararları*, ayanların *ayaniyye* adıyla çeşitli miktarda meblağları, tevzi defterlerine eklemeleri olağan eğilimlerdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 322.

⁵² Termiş [Termiş] tuzlası mukataasının malikane yatırımcısı kapı kethüdası Mehmed Emin Ağa'nın gönderdiği tahriratın 4 Cemaziyelahir 1206 (29 Ocak 1792) tarihli özeti için BOA., C.DH.79/3940.

voyvodaları. Bu durumda Mora valilerinin *zulmiyyelerini* yüklenecek ancak beş-altı kaza kalmıştı. Hatta bunlardan biri olan Ayapetros kazası reayası kendilerine yüklenen vergiler, ödeyebilecekleri sınırı aştığından buna güç yetirememiş ve onlardan bir kısmı ya İstanbul'a ya da başka diyarlara kaçarak yükümlülükten kurtulmayı ummuşlardı. Geride kalan reayadan tahsil edilen meblağın miktarı ve detayları, kaza kadısı tarafından hazırlanan defterle merkeze yollanmış ve *serbest* addedilmesi için kadılık vasıtasıyla başvuruda bulunulmuştu. Resmî kayıtlar incelendiğinde 1788 düzenlemesi akabinde Ayapetros kazasının malikane ile vergilerinin toplanmadığı anlaşılabilir olup, vergi gelirlerinin Anabolu Kalesi görevlilerinin tımarı olarak tahsis edildiği görülmüştü. Oysa bunun reayanın zulümden azade kalmasına yetmeyeceği, ahalinin merkeze ulaştırdıkları arzuhallerinden anlaşılmaktadır.

Ahali çözüm olarak, malikane ile deruhte edilen Termiş [Termis] tuzlası mukataasına bağlı olan beş köy arasına katılmayı ve cizyelerinin de malikane sahibi tarafından toplanmasının uygun olacağını önermekteydiler. Tuzlanın malikane yatırımcısının da işine gelen bu girişimin sonucunda Şevval 1201 (Temmuz/Ağustos 1787) tarihinde alınan kararla, 11.727,5 kuruş yıllık vergilerini⁵³ zamanında ödemede tereddüt göstermemeleri ve eğer buna aykırı bir hareket hissedilirse verilen hükmün kaldırılacağı ve kazanın başka bir mukataaya ekleneceği ahaliye açık bir dille ifade edilmekteydi. Ancak o esnada Ayapetros naibinden gelen ilam hem ahalinin hem de tuzla mukataasının yatırımcısının beklentisini boşa çıkarmaya yönelikti. İlamında zikrettiğine göre, kazanın tüm ahali ve reayalarının, mahkeme huzuruna gelerek kaza gelirlerinin tamamının malikane ile tasarruf edilmediğini, tımar ve zeamet hissesi içerdiğini ancak bunun kendilerini zulüm ve eziyetten korumadığını belirttiklerini; etraflarında dâhil olabilecekleri Arhos [Argos] mukataasından başka mukataa olmadığını; o yüzden bundan sonra *ber-mûceb-i nizâm-ı cedîd* cizye ve yıllık gelirlerinin Arhos [Argos] mukataasına katılmasını kabul ettiklerini ifade etmekte ve hatta bunun o zamanki Mora mütesellimi tarafından da onaylandığını söylemekteydi. Ancak merkezin kararı, gerekçesi açıklanmayarak, tuzla mukataasına katılmanın uygun olacağı yönünde tekrarlanmıştı⁵⁴.

Artık yarımada'nın tamamı voyvoda ve valilerin adaletsizlikleriyle çalkalanıyordu. 1788 düzenlemesi, görünen o ki beklenen iyileşmeyi

⁵³ Bir karşılaştırma olması adına, Ayapetros kazasının 21 Zilkade 1205-23 Safer 1206 (22 Temmuz-22 Ekim 1791) dönemine ait üç aylık vilayet masraflarının miktarı 18.725 kuruştur, BOA., C. DH.79/3940.

⁵⁴ Termiş [Termis] tuzlası mukataasının malikane yatırımcısı kapı kethüdası Mehmed Emin Ağa'nın gönderdiği tahriratın 4 Cemaziyelahir 1206 (29 Ocak 1792) tarihli özeti için BOA., C.DH.79/3940.

sağlamada yetersiz kalmaktaydı. Diğer taraftan da merkezî yönetimin, yarımadaının mevcut durumuyla alakalı epey endişeli olduğu görülmekteydi. Çünkü eğer ahali üzerindeki baskıya dayanamaz ve Mora'yı terk ederse, bölgenin bütünüyle viran olacağı düşünülmekteydi⁵⁵. O yüzden Mora'daki hale bir çeki düzen vermek adına, merkezde Abdullah Molla Efendi, Darphane-i Amire Nazırı, Defterdar, Tersane-i Amire Emine Osman Efendi, Baş Muhasebeci ile sadaret kethüdası, reisülküttab ve çavuşbaşının hazır bulunduğu bir heyet oluşturulmuş ve konu enine boyuna tartışılmıştı⁵⁶. Müzakerelerin sonucunda heyet, yarımadaının idari-mali ve sosyal hayatına ilişkin taslak bir plan ortaya çıkarabilmişti. Mora cizyesinin kaza mukataalarına bağlanması, serbestiyetlik, valilerin hazeriyyesi, voyvodaların yetki alanı, mübaşir konusunun detaylıca tahlili, ayan ve kocabaşların çıkarlarına göre hareket etmelerinin önlenmesi, 2.000 kişilik sekban ulufesinin kaldırılması⁵⁷, kadı ve naiplerin alması gereken ücretlerin mahiyeti, vilayet masraf defterlerinin hazırlanması, valilerin nitelikleri ve yetkileri, voyvodaların nitelikleri gibi hususlar, üzerinde durulan temel konulardı⁵⁸. İş pek de şansa bırakmak istemeyen heyetin aldığı ikinci karar, taslak maddelerin o sırada Mora valisi bulunan ve yukarıda valiler hakkında ortaya konan olumsuz kanaatten azade tutulduğu anlaşılan Mustafa Paşa'ya gönderilerek, fikrinin alınması ve ekleyeceği bir şey olup olmadığının sorulmasıydı. Paşa ise emredilen hususu etraflıca değerlendirerek, öncelikli bulunduğu hususları altı başlık halinde toplamış ve yönetimin görüşlerine sunmuştu⁵⁹.

Böyle bir imkânı, bölgede tespit ettiği rahatsızlıkları dile getirmek için bir fırsat olarak değerlendiren Mustafa Paşa, hazırlanan yeni düzenin şartlarının oldukça isabetli olduğunu düşünmekteydi. Özellikle serbestiyetlik

⁵⁵ Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, s. 44-45.

⁵⁶ "...Abdullah Molla Efendi hazretleri ve Darbhâne-i 'Âmireleri Nâzırı Ağa ve Defterdâr Efendi ve Tersane Emine 'Osman Efendi ve Baş Muhâsebeci el-Hâc Efendi kapuya celb olunduklarında kethüdâ beğ ve re'is efendi ve çavuşbaşı ağa bendeleri dahi cem' ve bir yere gelinub husûs-ı mezbûr der-miyân ve bâlâda zikr ve beyân olunan hâlât müzâkere ve iktizâ-yı nizâmı ..... mütâla'a ve mülâhaza olundukda ..." BOA., HAT 97/3908.

⁵⁷ Mora'nın güvenliği için istihdam edilmiş olan sekbanların yeni kanunla kaldırılmış olmasına rağmen hâlâ *sekban ulufesi* adıyla usulsüz meblağlar tahsil edilmeye devam etmekteydi. Bunun örneklerinden birini, III. Selim'in kızkardeşlerinden Beyhan Sultan'ın malikane ile tasarruf ettiği kazalar ahalişi yaşamaktaydı. BOA., C.SM. 166/8303.

⁵⁸ BOA., HAT 97/3908.

⁵⁹ Paşa'nın tavrınınin 24 Eylül 1792 tarihini taşıması, henüz bir taslak halinde olan şartların muhtemelen onun önerileri doğrultusunda yeniden gözden geçirilerek son halini aldığını düşündürmektedir. Mora Valisi Mustafa Paşa'nın 7 Safer 1207 (24 Eylül 1792) tarihli takriri için BOA., HAT 97/3909; aynı tarihli kaimesi için BOA., HAT 97/3908A; aynı tarihli mektubu için BOA., HAT 97/3910.

uygulamasının kaldırılması yanında valilerin mutedil ve vezaret rütbesinde olanlarından atanmasını yerinde bulmaktaydı. Ancak yargılama konusundaki temayül konusunda söyleyecekleri vardı. Önceleri Mora kazalarında yaşayan ahali pek çok sebepten kaynaklı olarak mahallerinde görülmesinin mümkün olmadığını düşündükleri davalarını, Mora Divanı'na getirirlerdi. Oysa merkezî yönetimin almış olduğu bir karar bu uygulamaya son vermişti. Mustafa Paşa'nın, ahalinin davalarının hakkıyla görülmediğini ve divana gelişlerinin engellenmesinin onların hak arayışlarını sekteye uğrattığını ifade etmesi, bir nevi kazalardaki hukuki sürecin işlemediğine dair bir kaygıyı paylaşması olarak da okunabilir. Anlaşılan o ki valilik divanının, reayanın davalarını getirebileceği ya da itiraz edebileceği daha güvenilir bir noktada yer aldığını düşünmekteydi.

Mora reayasına yapılan zulümlerin sebebiniyse daha çok kocabaşılara havale etmekteydi. Her bir kazada 3-5 ya da daha fazla kocabaşı bulunmaktaydı. Her birinin maiyetinde de birer yazıcı, çeşitli sayıda hizmetli ve sekbanları vardı. Paşa'ya göre ortalama bir kocabaşı, bir veya iki seneliğine bir kazada kocabaşılık etse, edineceği servetin haddi hesabı olmazdı. Ayrıca bunu çaresiz reaya üzerinden temin ettiği de herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Bunun yanında kocabaşılardan maiyetlerinde bulunanlar vasıfsız kişiler oldukları için mevcut durumu araştırmak üzere, gizlice ya da aleni gönderdiği adamlarını hiçbir şekilde kazada tutmuyorlar ve soruşturma yapılmasına imkân bırakmıyorlardı. Mustafa Paşa'nın önerisi açıktı. Her kazada bir kocabaşı, cizye için bir sandık eminiyle bir yazıcının bulunması yeterliydi. Bundan fazlasına kesinlikle izin verilmemeliydi.

Devletin önüne geçmeye çalıştığı en önemli suistimal kalemlerinden biri olan mübaşiriyye için de söyleyecekleri vardı. Birkaç seneden beri merkezden gönderilmiş olan mübaşirler, *birûn-ı mübâşiriyye* talebinde bulunarak ahaliyi rencide etmekteydi. Yeni düzenlemeyle birlikte *umûr-ı mühimme* ve diğer konular için gönderilmiş mübaşirlerin *merâmları* üzere değil halleri, rütbeleri ve hizmetleri göz önünde bulundurularak, ücretlerinin merkezden ödenmesinin reaya için daha uygun olacağını bildirmekteydi.

Mustafa Paşa ayrıca Mora'nın denizden ve karadan korunması için tahsis edilmiş olan Balyabadra [Paleopatra], Benefşe [Monemvasia] ve Koron limanlarındaki kırlangıç gemileriyle ilgili önerilerde bulduysa da bu husus, kanunnamenin şartları arasında yer almamıştı. Taslak hükümlerinde değinilen Mora'daki 2.000 sekbanın kaldırılmasına ise daha somut verilerle karşı çıkmaktaydı. Çünkü zaman zaman ortaya çıkan Manya başta olmak üzere eşkıyanın faaliyetleri ya da Arnavut taifesi ve diğer hususlardan kaynaklı mahzurlardan Mora reayasının korunmasında, bu sekbanların hayati rol üstlendiklerine dikkat çekmekteydi. Böylece eşkıyanın bertaraf

edilmesinin, Mora'daki karmaşanın önüne geçilmesinin ve güvenliğin sağlanmasının, kazalardaki bu tür askerlerin mevcudiyetine bağlı olduğunu düşünmekteydi.

Bir diğer husus, bazı kazaların köylerindeki şeri işlere ve cizye evrakına ilişkindi. Bunların bir kısmı evkaf ve has kazalarına taşınmış, bir kısmının cizyeleri de müstakil halde bırakılmıştı. Ancak bu durum, bu tür kazalarda geride kalan reayayı oldukça zor duruma düşürmüştü ve devletin toplanmasını beklediği vergileri bile ödemeye güç yetiremez hale getirmişti. Bu sebepten bahsi geçen köylerin yine eski kazalarına eklenmesinin, reaya için daha uygun olacağı kanaatindeydi.

Taslak kanunnamenin, Mustafa Paşa'nın görüşleri de göz önünde bulundurularak, *ittifâk-ı ârâ*⁶⁰ (*oybirliği*) ile verilen son halinin, 3 Cemaziyelahir 1207 (16 Ocak 1793) tarihinde hayata geçirildiği anlaşılmaktadır. Böylece "... cezîre-i mezbûrenin istihsâl-i esbâb-ı nizâmı zımında tertîb olunan işbu kânûnnâme-i müstahsenenin *yegân yegân* icrâsı ve devâm ve istikrârıyla himâyet ve siyânet-i re'âyâ ve berâyâyâ dikkat ve cezîre-i mezbûrenin ..... i'mârî ve fukarânın istihsâl-i esbâb-ı refâh ve asâyîşleri ..." nin temini esas kabul edilmekteydi⁶¹. Kanunnamenin şartları hazırlandıktan sonra sadrazamın bir takriiriyle padişaha sunulmuştu. Emriyle kanunname *kalem-i cerîdesine* kaydedilecek ve muhafaza altına alınacaktı. Burada dikkat çeken kısım kanunname şartlarının, *i'lân ve işâ'asının vakt-i hâcete* bağlı olacak olmasıydı. Padişahın görüşüne göre, nizamın *şimdilik* herkese duyurulmasına gerek yoktu. Her ne kadar acil gibi görünüyorsa da *nizâm-ı mezkûr, ihtiyâc mess etmedikce* duyurulmayacaktı⁶².

⁶⁰ Hakan Erdem, 1207 (1792/93) yılında henüz Osmanlı'da bir parlamentonun mevcut olmadığı bir sırada *ittifâk-ı ârâ* ile kastedilen oybirliğinin kimlerden alındığını sorgulamaktadır. Hatta bir yasayıcılar zümresi olup olmadığı ya da padişahın yeni kanunları neden oybirliği ile uygulamaya koyduğunun üzerinde de durmaktadır. Zira III. Selim ve kendisinden sonraki II. Mahmud'un, attıkları her adımı ulemaya ve bürokrat zümresinden belirli kişilere danışarak yaptıklarına dair vurgunun açık olduğunu belirtir. Hakan Erdem, "III. Selim: 'Sizden Rey Benden İnfaz Lâzım'" başlıklı, *Karar Gazetesi* köşe yazısı (05.06.2016). Mora Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya yazılacak evasıt-ı Rebiülahir 1214 (12-21 Eylül 1799) tarihli ferman müsveddesi için BOA., C.DH. 92/4555. İlgili düzenlemenin *ittifâk-ı ârâ* ile yapıldığına dair ayrıca bkz. 28 Ramazan 1210 (6 Nisan 1796) tarihli tahrir için BOA, C.DH. 23/1109.

⁶¹ Mora nizamına dair daha önceden çeşitli tarihlerde yazılmış padişah emirlerinin özetlerinin yer aldığı tarihsiz tezkire için BOA, AE.SSLM.III 426/24435. Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, s. 43-49.

⁶² Sadrazam padişaha, bu şekildeki şartların uygulanması için asıl nizamın duyurulmasının beklenmesinin mi yoksa gerektiğinde madde madde bir emirle mahallerine gönderilmesinin mi uygun olacağını sormaktadır. Padişah ikinci öneriyi tercih etmektedir. Tarihsiz tahrir üzerine hatt-ı hümâyûn için BOA., HAT 262/15148.

Kanunname maddelerinin detayları etraflıca şu hususlara açıklık getirmekteydi:

Vergilendirme esaslarının belirlenmesi

Mora yarımadasında yaşayan bütün reayaya, padişah reayası olduklarından *birbirine denk* (siyyân) muamele edilmesi, vicdan ve adaletin bir gereği idi. Bu kaza filanın mukataa çiftliği, filanın vakfıdır veya hassıdır diye korunup bu şekilde başkaca zulüm ve eziyete yatkın olmak adaletin tabiatına aykırıydı ve saltanatın şefkatine de uymamaktaydı. Buna dayanarak asıl defterde eskiden kaydedildikleri ve kanunen serbestiyetleri geçerli olan icmalli zeamet, sultan vakıfları, havâss-ı hümâyûn ve şimdiki tahrirde muaf kaydedilmiş olanlar dışındakilerin, yeni oluşturulmuş kanuna uymayan muafiyet ve vergilerini maktu olarak ödeme imkanı, bundan sonra geçerli olmayacaktı. Vergilendirme esasları, reayanın durumuna ve gücüne göre aynı seviyede ödenecek şekilde yeniden düzenlenecekti.

Mora'nın idari yapısı ve valiler

Mora valileri için düzenlenen hazeriyelerden her kazaya düşen hisseler, kasaba ve köy ahalisi arasında mülk ve arazileri ile ödeme şartları dikkate alınarak voyvodaları tarafından tahsil edilecek ve zamanında valilere teslim edilecekti⁶³. Valiler de bunun dışında kazalara boş yere mübaşir gönderip mübaşiriyye, kethüdaiyye, hüddamiyye ve haraciyân adıyla talep edeceği kanundışı vergilerle *reaya fukarâsına* zarar vermeyecekti.

Mora valileri, görev yerlerine giderken artık Kori(n)dos [Korinthos], Anabolu, Arhos [Argos] ve Ayapetros'da bir gece kalıp Tripoliçe'ye öyle geçecekti. Gerekli masrafları ise kendileri tarafından karşılanacak, buna karşılık olması için de ilgili dört kazadan bir defaya mahsus olmak üzere miktarı daha önceden belirlenmiş (maktû') 1.000'er kuruş alacaklar ve bundan fazlasını talep etmeyeceklerdi. Bunun yanında Mora valilerinin *fukarâ-yı ra'iiyyetden* hediye-bahâ suretiyle topladıkları meblağlar ile padişah emriyle yasaklanmış olan revgan-ı sâde, şa'îr ve saman-bahâ gibi diğer eziyetlerin tamamı da kaldırılacaktı. Buna aykırı herhangi bir davranışta bulunulmaması için yapılan uyarılar bir kez daha tekrarlanmaktaydı.

⁶³ 1209 (1795-96) mali yılından itibaren Mora defter kethüdalığı zeameti maktû'unun (senelik 537,5 kuruş), tahsilinin Mora valilerinin üzerinden alınması ve merkezî hazineye irsaliye olarak teslim edilmesi uygun görülmüştü. Mora Valisi Mustafa Paşa'ya ve Mora Defter Kethüdası'na yazılacak olan 21 Zilhicce 1208 (20 Temmuz 1794) tarihli ferman müsveddesi için BOA, C.ML. 489/19926.

Kaza mukataaların yönetimi ve voyvodalar

Mukataa halinde olan her kazanın voyvodası, öşür ve eskiden beri yürürlükte olan vergiler dışında *fukarâ*dan fazlasını almayacaktı. Buna karşı hareket ettiği, yapılacak araştırma neticesinde tespit edilirse *bilâ-amân* cezası verilerek ibret alınması sağlanacaktı. Ayrıca Arnavut gibi yerli ve zalim kabul edilen kişilerden Mora kazalarına voyvoda atanmasına izin verilmeyecekti.

Kadı ve naiplerin alacakları ücretler

Kadı ve naiplere, *i'lâmât harcı* ve *tevzi' defteri imzâ'ıyyesi* olmak üzere, senelik her kazadan evrak başına beşer para tahsis edilmişti. Aynı zamanda senede iki defa düzenlenecek tevzi defterine ikişer buçuk para konulmasına karar verilmiş ve bundan fazlasının tahsil edilmesine müsaade edilmeyeceği kaydedilmişti.

Kocabaşılar, tercümanlar

Kanunname hükümlerine göre, Mora kazalarında birden fazla kocabaşı⁶⁴ olmayacaktı. Bunların da *fukarâya* herhangi bir eziyetleri olmasın diye, her türlü hareketleri araştırılacak ve aksi bir durum tespit edilirse görevden alınmaları ve değiştirilmeleri gerekecekti. Yerlerine ise *reaya fukarâsının* seçimiyle (intihâbıyla) ılımlı ve dürüst kimseler tayin edilerek, işlerinin bunlar tarafından yürütülmesi sağlanacaktı. Mora kazalarında tercümanlık görevinde olanlar da daimî halde vali sarayında bulunarak kendi görevleriyle ilgileneceklerdi. Görevleri dışında hareket ederek, zulüm ve baskıya ve *fukarânın* mallarının telef olmasına sebep olurlar ise haklarından gelinecekti.

⁶⁴ Kocabaşı tabiri, Osmanlılarda gayrimüslim cemaatlerin ileri gelenleri için kullanılmaktaydı. Bunlar devletin çeşitli mali talepleri ve vergi konularında mahalli temsilci konumunda idiler. "Kocabaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, 2002, s. 140-141; Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993; Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974; Özcan Mert, "Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşıları (1839-1876)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/35, 2004, s. 139-154. 1770 Mora İsyanı'nın başlıca müsebbibleri arasında gösterilen kocabaşılardan özellikle yarımada'nın iç kısımlarında yaşayanlarından destek sağlanamadığı için isyanının başarısız olduğu iddia edilmektedir. Ancak her ne kadar bu hadise başarısız olsa da 1821'den sonra tekâmül edecek Yunan bağımsızlık hareketine bir başlangıç sağladığına yine aynı çalışmada değinilmektedir, Yuzo Nagata, "Greek Rebellion at 1770 in the Morea Peninsula, Some Remarks through the Turkish Historical Sources", *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, İzmir 1995, p. 115-116. Hatta bunlardan bir kısmının müslim ahaliye yardım ettiği ya da isyanda yer almış gözükse de kayda değer bir faaliyette bulunmadıkları ifade edilmektedir. Çünkü onların esas gayesi, Mora'daki ayan, voyvoda ve diğer devlet görevlileriyle iş birliği yaparak olabildiği kadar menfaat elde etmektir. Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Ayânlık Müessesesi*, s. 45.

Tevzi defterlerinin hazırlanması

Mora kanunname hükümleri, yukarıda genel çerçevesi çizilen taşra maliyesinin önemli bir ayağı olan tevzi defterlerine dair prensipleri tekrar etmekte ve bölgesel uygulamanın detaylarını belirlemektedir. Buna göre her kazanın cizye, avarız, menzil ve padişah emriyle ödenmesi gereken vergileri, her altı ayda bir detaylı bir şekilde kontrol edilerek defteri hazırlanacaktı⁶⁵. Gereken düzeltme ve ödeme şartlarına göre dağılımı yapılacak ve toplanacaktı. Vali, ayan, voyvoda, kocabaşı ve tercümana yapılacak herhangi bir ek ödeme, bu deftere kaydedilmeyecekti. Bu defterin düzenlenmesi kadı, ayan, voyvoda, kocabaşı ve reaya ileri gelenleri tarafından yapılacak ve üzerine vali tarafından *sahh*⁶⁶ keşidesi konacaktı. Bu işlemden sonra defterin bir sureti valide kalacak, bir sureti de Babiali'ye sunulacaktı. Defterin incelenmesi neticesinde eğer fazladan bir masraf kaydedilmişse, bunu kimin ne için yaptığının tespiti bir incelemeyi daha gerektirecekti. Bunda dahli olanlar ise cezalandırılacaktı.

Osmanlı XVIII. yüzyıldaki mevcut denetimin dozu, bir kat daha arttırılmakta ve tevzi defterlerine, yeni düzenin getirdiği genel ilkeler dışında bir meblağ kaydedilmişse, bunun tespiti ve düzenin korunması için Osmanlı devlet adamlarından birinin görevlendirilmesi söz konusu olmaktadır⁶⁷. Bu kişi, masraf defterine kaydedilen *fâhiş* kayıtları araştırmak ve sorumluları cezalandırmakla görevli olacaktı. Dolayısıyla kanunname şartlarına hiçbir surette aykırı hareket edilmemesi için caydırıcı ve önleyici tedbirler alınmasına son derece dikkat edilmekteydi. Son tahlilde Mora reayası,

⁶⁵ Yeni düzenleme uygulamaya konulduğunda Mora Valisi olan Mustafa Paşa, merkezî yönetime yaptığı başvurusunda, *memleket masrafı* olarak adlandırılan meblağın yılın Muharrem ayının ilk gününde tek seferde tevzi edilmesinin, Mora için uygun olduğunu ifade etmekteydi. Yeni düzenlemenin başlangıcı Cemaziyelahir ayının sonu olması münasebetiyle, kanaatine göre daha önce tevzi defterleri gönderildiğinden bir kez daha gönderilmesine gerek olmamalıydı. Sonraki periyotta geçerli olmak üzere, uygulamanın başladığı senenin Recep ayının başından itibaren her altı ayda bir defa düzenli olarak defterlerin gönderilmeye başlanmasını önermekteydi. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, defterlerin bir takımının vali tarafından bir takımının da voyvodalar tarafından yollanacak olmasıydı. Konuya ilişkin şerh düşülmesi hakkında tahrir üzerine 29 Zilkade? 1207 (8 Temmuz? 1793) tarihli buyuruldu için BOA., AE.SSLM.III 262/15147.

⁶⁶ Kelime, sözlükte sahit, uygun, doğru anlamlarına gelmekle birlikte bürokraside resmî belgelerde doğrulama ve karşılaştırma işareti olarak kullanılmaktadır. Mehmet İpşirli, "Sah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 2008, s. 490.

⁶⁷ Tevzi defterleri uygulamasının, 1792 sonrasında III. Selim'in mali sahadaki suistimalleri önlemeyi amaçladığı girişimlerle beraber geldiği aşamanın hem taşrada hem de merkezde *defter/defâtir nâzırı* gibi yeni mali görevlileri, nasıl oluşturduğuna yönelik değerlendirme ve tespitler için L. Sevinç Küçüköğlü, "New Fiscal Actors to Control Provincial Expenditures at the end of 18th Century", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, LIV (2019), p. 241-276.

Osmanlı padişahının *yüce gölgesi* altında emin ve refah içinde yaşardı ve her türlü zulümden korunaklıydı. O yüzden devletin bu madde ile ulaşmak istediği nihai hedef, reayanın kendisine hayır dua etmesini sağlayacak işlere özen göstermek ve aksinden kaçınmaktı.

Kazaların tehditlere karşı savunulması

Mora ahali eskiden olduğu gibi haydut ve hırsızların baskılarından ne şekilde kazalarını koruyorlarsa bundan sonra da kimsenin can, mal ve ırzına halel gelmemesi için aynı şekilde davranmaya devam edeceklerdi. Bu hususa hiçbir şekilde göz yummamaları gerekmektedir. Eğer kendilerinin üstesinden gelemeyecekleri bir durum yaşanırsa, Mora valisine başvuracaklardı. Vali de durumun gereklerine uygun sayıda nefer göndererek müdahale edecekti. Bu yüzden onların da *kapu halklarını* oluşturacak maiyetlerini, yeterli sayıda tutmaları gerekmektedir. Ayrıca bölgenin korunması ve reayanın gözetilmesi için gönderilen padişah emirlerinin ve şeri hükümlerin uygulanmasına da özen göstermeleri istenmekteydi.

Tımar ve zemet işleri

Mora'da bulunan kale ve kastlelerdeki görevlilerin tamamı, tımarlı mustahfız idiler. Bunların arasında yerli olanları varsa bile hiçbiri kale ve kastelin dışında oturamazdı. Hepsi görevlerinin başında mevcut bulunacaklardı. Bulunmayanların *nân-paraları*, görevinin başında bulunan hak sahibi kişilere dağıtılacaktı.

Reaya için Nizâm Gerçekten Değişti mi?

İdari-mali yapıyı düzenlemeye odaklanan Mora'daki yeni dönemde, düzenin oturması ve konulan şartların ihtiyaçlar hasıl oldukça gözden geçirilerek revize edilmesi kaçınılmazdı. Yukarıda da bahsedildiği üzere yeni dönemin ana konularından birini, bölge ahalisinin ödeyeceği vergiler ve bunları kimlere ödeyecekleri hususu oluşturmaktaydı. O yüzden kanunname hükümlerine uyulması ve herhangi bir suistimal yaşanmaması için merkezî yönetim sıklıkla bölgedeki görevlilere hatırlatmalar yapmaktan kaçınmamaktaydı⁶⁸. Sorunları yaratanlar arasında tanıdık simalara olduğu kadar yeni çehrelere de rastlanılmaktaydı.

⁶⁸ Mora yarımadasında reayaların vermekle mükellef oldukları vali hazeriyyesi, resmî emirle istenen vergiler, menzil masrafları ve diğer mühim işlere ait ödemeler, her bir kaza için ayrı ayrı ve bu kazadaki ahalinin emlak ve arazilerine göre belirlenecekti. Bunların tahsil edilmesi, her kazanın voyvodası tarafından yapılacak ve hazeriyye ödemeleri, zamanında voyvodalarca valilere teslim edilecekti. Kazanın cizye ve avarızı, yine voyvodalar eliyle toplanacaktı. Köylerden elde edilecek tarım ürünlerinin ölçürleri ise, ilgili köy, berat ile kimin tasarrufuna

Devlet yeni düzenin şartlarını oturtmaya çalıştıkça, karşılaşılan sorunların ardı arkası kesilmiyordu. Bunlar arasında en sık karşılaşılanı, kaza ahalisinin firarından kaynaklı yaşananlardaydı. Artık mukataa olarak düzenlenmiş kazaların birer yatırım sahası olması, orada yaşayan reayanın vergi mükelleflliğini daha da değerli kılmaktaydı. Bölgeden merkezî hazineye kadar uzanan mali zincirin kazanç elde etmeyi bekleyen her bir halkası için, vergiyi ödeyecek olan ahalinin kayıtlı olduğu mekândan ayrılması, tüm hesapların bozulması anlamına gelmekteydi. Sorun bununla kalmamakta terkedilmiş arazi ve mülkler, bundan istifade etmek isteyen yeni bir türedi grubun ortaya çıkışına da uygun bir ortam sağlamaktaydı. *Ağavât* olarak belgelerde zikredilen bu kimseler, krizi fırsata çevirmeye namzet, gücü ve nüfuzu yerinde olan kaza ahalisinden başkası değildi. Onların herhangi bir resmî işleme gerek duymayarak giriştikleri bu el koyma, en az reayanın firarı kadar merkezî yönetimi zorda bırakmıştı. Zira yatırımcılar ve onlar adına vergi toplayanlar⁶⁹, vergi tahsili için ne yazıkki kayıtlı reyadan muhatap bulmakta güçlük çekmekte ve geride kalan reaya, -bundan son derece rahatsız olarak- kazanın tüm vergilerini ödemekle yükümlü tutulmaktaydı. O yüzden firari reayanın her nerede ise bulunup esas ikamet yerine

---

verilmişse ona ödenecekti. Bu malikane sahibi olabileceği gibi, zeamet ve tumar sahipleri de olabilirdi. Bu ödemeler dışında başka bir isimle vali, ayan, voyvoda, kocabaşı ve tercüman ve diğer görevliler tarafından reyadan ek herhangi bir şey alınması, kesinlikle yasaklanmıştı. Ayrıca vilayet harcı adı altında alınan ödemeler, tamamen kaldırılmış; bunun yerine kazanın masrafları için altı ayda bir ve defterle kayıt altına alınacak bir ödemenin yapılması esası getirilmişti. 28 Ramazan 1210 (6 Nisan 1796) tarihli tahrir için BOA., C.DH. 23/1109.

⁶⁹ Bu ifade, kaza mukataalarını malikane yöntemiyle deruhte eden -çoğunlukla İstanbul menşeli- yatırımcıları ile onların adına kazayı yöneten ve vergilerini toplayan -ve bu işi, çoğunlukla iltizamla uhdesine alan yerel kimselerden olan- voyvodalarına işaret etmektedir. Reayanın zulüm ve baskıdan korunmasının esasında ilk şartı, bu tür görevlilerin mu'tedil ve reaya-perver özelliklere sahip kimseler olmasına özen gösterilmesiydi. Koron ve Modon kazası mukataasının malikane sahipleri olan Mir Salih ile ortakları, 1211 (1797/98) ve 1212 (1798/99) mali senelerine mahsub olmak üzere mukataayı, Moralı Ahmed adlı kişiye iltizamen vermişlerdi. Ancak bu kişinin hem aranan reaya-perver niteliğine uymadığı hem de 1211 (1797/98) mali yılına mahsup olmak üzere mukataayı, büyük bir meblağ daha ekleyerek yeniden iltizama verdiği tespit edilmekteydi. Bu alt mültezimler yüzünden reayanın ödeyeceği yıllık vergi de büyük ölçüde artınca mukataa reayası, Moralı Ahmed'den *hoşnud ve râzı* olmadıklarını bildirmişlerdi. Fukaranın korunması (siyâneten li-fukarâ) esasına dayanarak mukataanın, 1212 (1798/99) mali yılında Moralı Ahmed üzerinden alınarak başka bir reaya-perver kimseye verilmesi gerekmişti. *Vediyatullah olan reaya fukarasını* korumak ve gözetmek şartıyla bu sefer bir seneliğine, 1212 yılı Mart başından Şubat sonuna kadarlık sürede (12 Mart 1798-11 Mart 1799) mukataa, Mustafa Bey adlı kişiye iltizamen verilmişti. 20 Cemaziyelahir 1212 (10 Aralık 1797) tarihli ferman müsveddesi, malikane sahiplerinin arzı ve 12 Cemaziyelahir 1212 (2 Aralık 1797) tarihli mukataa kaydı için BOA., AE.SSLM.III 246/14308.

getirilmesi⁷⁰ son derece önem arz etmekteydi. Bu tür el koymalar reayanın, geri döndüğünde arazi ve mülklerini bıraktığı gibi bulabileceğine dair şüpheleri de arttırmaktaydı. Bahsi geçen türedi grupların, kaza ahalisi üzerindeki dayatmaları bununla sınırlı kalmamakta, ayrıca birer bahane ile *düyün-ı 'atika*, mevcut olmayan beyhude masraflar ve mübaşir ücreti gibi çeşitli isimlerde meblağlar toplamayı adet edindikleri gözlenmekteydi. Diğer yandan bir kısım reayayı da kendi taraflarına çekerek onları vergi yükümlülüğünden çıkarmışlar ve geride kalan reayanın üzerindeki yükü iyice arttırmışlardı. Bunun önüne geçebilmek için yatırım sahiplerinin, merkezî yönetimi bazı iyileştirmelerin yapılması gerektiğine dair iknaya çabalamaları kaçınılmazdı⁷¹.

Yerel unsurların girişimleriyle reayanın önce kazayı terk etmelerinin sağlanması, akabinde de onların mülk ve arazilerine el koymaları, bir rutinin parçası halini almıştı. Mora'da uygulanmaya başlayan yeni düzenin, tüm bu usulsüzlükleri önleme ve aslında yerel unsurların yarattığı güvensiz ve istikrarsız ortamı, güvenilir ve yaşanabilir bir hale getirme amacını taşıdığı açıktı. Bu yerel unsurlar arasında, resmî görevlilerin bulunması ise ahalinin tahammülünü epey zorlamışa benzemektedir. Zira Benefşe [Monemvasia] kazası ahalisinin kadıları vasıtasıyla, merkeze gönderdikleri mahzarları, Benefşe [Monemvasia] kalesi dizdarı Süleyman yüzünden yaşadıkları acziyet ve mağduriyeti açıklıkla anlatmaktaydı. Bahsi geçen kişinin yaptığı baskı o kadar büyüktü ki iddialarına göre, onun yüzünden cizye ödeyenlerin sayısı 1.731'den 200'e düşmüştü. Bu önemli vergi kaybının önüne geçebilmek için dizdarın kaleye girişi yasaklanmasına rağmen, engellenemediğinden kargaşa da sürüp gitmişti. Benefşe [Monemvasia] kazasında bulunan Kirmasti köyündeki mülk ve araziler de yine Süleyman

⁷⁰ Firar eden reaya her zaman geri dönemeyebilirdi. Örneğin Arhos [Argos] kazası köylerinden birinin kaçan ahalisi, korsan gemilerine esir düşmüşlerdi. Dolayısıyla –özellikle cizye- vergi yükümlülüğünü üstlenecek köy reayasının yeniden sayılması ve vergi evraklarının yeniden düzenlenmesi gerekmişti. BOA., C.ML. 462/18798.

⁷¹ Benefşe [Monemvasia] kazasında yaşanan böylesi bir ortamda yatırımcıların önerileri şu minvaldeydi: Kazanın cizye, avarız, hazeriyye, menzil masrafı ve mevcut sahih masraflarından, kazadaki reayanın hiçbir ferdi hariç kalmaksızın eşitlik esası üzere, her birine isabet eden hissenin dağılımının yapılması ve daha fazlasının alınmaması; bahsi geçen ağaların ise, reayadan öşürlerinden başka bir şey talep etmemeleri ve reayanın işlerine karışmamaları; devlet kanunnamelerine karşı olanların cezalandırılması. Merkezî yönetimce bu şekilde miri mukataa reayasının tasarrufunda olup başka yerde oldukları bahanesiyle, füzuli ve senetsiz olarak el konulmuş arazi, bağ, bahçe, çiftlik her ne varsa Mora kaymakamı ve Osmanlı mahkemesi tarafından geri alınması ve ilgilisine teslimine özen gösterilmesi istenmişti. İlgili reayanın emlak ve arazilerini geri vermekte zorluk çıkarırlarsa, tasarruf ettikleri *nân-paraları*nın kaldırılması ve cezalandırılmaları için de merkeze bilgi verilecekti. 25 Ramazan 1210 (3 Nisan 1796) tarihli tahrir için BOA, C.DH. 23/1109.

tarafından yirmi senedir tasarruf edilmekteydi. Ahali defalarca Süleyman'ı dava ettiyse de, kendisi yargıdan bir şekilde kaçmayı başarmıştı⁷².

Yukarıda da ifade edildiği üzere kanunname hükümlerine göre Mora tevzi defterlerinde resmî emirle toplanması istenen vergiler yer alacaktı. Devletin reayadan bunlar dışında vergi alınmasını önleme çabası, ne yaparsa yapsın yine de kazalardaki ayan ve kocabaşılar tarafından işi kılıfına uydurmanın yollarıyla çakışmaktaydı. Bunlardan en meşru olanı, bir yolunu bulup defterlere çeşitli bahanelerle istedikleri meblağları kaydettirmektir. Çünkü hâlâ reaya fukarasının sırtından geçinmeye çalışmak, dönemin en basit ve belki de en dolaysız yöntemiydi. Bunun için de bahane yaratırken yaratıcılıklarına sınır tanımamaktaydılar. Mesela filan kazanın iki sene önce filan adama cizye, avarız ve mübayaadan dolayı şu kadar borcu vardır, diyerek sahte temessükler hazırlıyorlar ve bunları kazanın borcu diye kaydettirmeyi başarıyorlardı. Merkezî yönetimse her ne kadar bu tür iddialarda bulunanlara *zinhar ve zinhar* izin verilmeyeceğini ifade etse de, Mora valisinden bu konuyu son derece ciddiyetle araştırdıktan sonra deftere kaydedilmesini hatırlatmaktan başka elinden bir şey gelmiyor gibi gözükmektedir. Yönetimin yapılmasını istediği soruşturmanın şu tür sorulara cevap vermesi elzemdi: Alacaklı kimdi ve kazanın borcu nereden kaynaklanmaktaydı? Alacaklının elinde temessükün geçerliliği sabit miydi? Ya da ahali borçlu olduklarını kabul ve itiraf ediyorlar mıydı? Eğer böyle bir durum tespit edilirse aralarından bir iki kişiyi Tripoliçe'deki yönetim merkezinde bizzat kendi huzurunda sorgulamalı ve sorunun sonucuna dair bir sureti de Tripoliçe kadısına yollayarak mahkeme siciline kaydettirmeliydi. Dolayısıyla iddia edilen her borcu, ahaliye zulmetmenin bir vesilesi haline getirmenin⁷³ önlenmesi, Mora valisinin teminatına bırakılmaktaydı.

Ahaliyi, düzensiz ama belirli bir meşruiyete dayanarak toplanan usulsüz vergilerden kurtarmak için düzenleme kapsamına alınan vilayet masrafları

---

⁷² Kale mensuplarının bu tür bir yola tevessül etmelerinde, belki de 1190 (1776/77) mali yılından beri maaşlarını alamamış olmaları da etkili olmuştu. 22 Ramazan 1210 (31 Mart 1796) tarihli Mora Kaymakamı Mehmed Tecelli Efendi'nin gönderdiği evrakların özetleri için BOA., C.DH 23/1109.

⁷³ Mora valisine, Tripoliçe ve diğer kaza kadılarına gönderilmek için hazırlanan tarihsiz ferman müsveddesi, ilgili görevlilerin bu konuya azami dikkat etmesini istediği bilgisi içermesine rağmen, üzerinde herhangi bir kaleme yazılmak üzere havale edildiğine dair ibare ve tarih olmadığından bunun gerçekten işleme konulup konulmadığı bilgisine sahip değiliz. Ancak muhtevası, ayan ve kocabaşılar gibi yerel unsurların yeni düzenin getirdiği mevcut koşulları da kendilerine uydurmak konusunda ne kadar profesyonel olduklarına ve bu tür suistimallerin önlenmesi için Mora valisine ne kadar mühim rol düştüğüne dair bildiklerimize değerli katkılar sağlamaktadır. Bu tarihsiz ferman müsveddesi için bkz. BOA., C.ML. 15/666.

için hazırlanacak tevzi defterlerinin başka birtakım sorunlara zemin hazırlaması, önceki dönemin hâkim unsurlarına yeni fırsatlar yaratması kaçınılmazdı. Merkezî yönetimin bunun da önüne geçmek için aldığı tedbirlerden en önemlisi, bu defterlere kaydedilen her maddenin detaylı bir şekilde incelenmesi ve yapılacak teftişler ve cezalandırmalarla suistimallerin önüne geçilmesi oluşturmaktaydı. Suçlamaların hedefindeki kişilerse, çoğunlukla kaza kocabaşlarıydı. Yapılacak soruşturmanın baş sorumlusu ise Mora valileriydi. Başkente yollanmış defterlerin incelenmesi sonucunda herhangi bir aykırı hareketin varlığı söz konusu olmuşa, müsebbiblerin cezalandırılması için kayıtların madde madde incelenmesi son derece önemsenmekteydi. Uygulamanın hemen sonrasında Kalavrita kazasının benzer bir soruşturmadan geçmesi⁷⁴, izlenen süreç ve alınan kararlar hakkında bazı ipuçları vermektedir. Zira hazırlanan defterde altı aylık masraflarının 26.974 kuruşa ulaştığı görülürken, bunların büyük bir kısmının *fâhiş* ve *mükerrer* olduğu tespit edilmişti. Yönetimin Mora valisine verdiği bilgide, bahsi geçen meblağın 26.654 kuruşunun toplam miktardan çıkarılması gerekliliği yer almaktaydı. İş bununla kalmamakta buna sebep olduğu düşünülen iki kocabaşının İnebahtı'ya sürgün edilmesine ve onlarla işbirliği içinde olan Mora tercümanının da sonrasında yapacağı bu tür girişimlerden dolayı cezalandırılacağı bildirilmekteydi. Mora Valisi, hemen merkez kadısı ve Kalavrita kadısının da hazır bulunduğu bir meclis toplayarak, ilgili kazanın voyvoda, ayan, kocabaşısı ile her bir köyün ileri gelenlerini huzuruna çağırmişti. Defterdeki meblağların teftişi ve hangi konularda usulsüzlük yapıldığının tespiti, oldukça şeffaf ve geniş katılımlı bir toplulukca yapılmaktaydı. Valinin, devletin cezalandırılmasını istediği iki kocabaşının da mecliste hazır bulunmasını sağlaması da, yönetsel açıdan karşılıklı kontrolün önemine binaen herhalde vurgulanması gereken noktalardan biridir.

Kadı ve heyeti tarafından vilayet masraf defterleri ya da tevzi defterleri ne kadar sağlıklı hazırlanırsa, ilgili yeni düzenlemenin de o kadar rahat uygulanacağı belliydi. Devlet, kanunname hükümlerine uygun olarak masraf defterlerinden merkeze ulaşanları büyük bir dikkat ve özenle incelemekte, usule aykırı olan kalemlerin derhal araştırılmasını istemekte ve ahaliden füzuli ve hakkaniyetsiz vergi alınmasını engellemeye çalışmaktaydı. Bunun bir örneğini Koron kazasında görmek mümkündür. Koron kazası reyalarının 1208 (1793/94) mali yılı cizye, mevkuf, Haremeyn ve diğer vergilerden ödemeleri gereken meblağlar, 7.350 kuruş (tevzi defteri) tutmaktaydı. Ayrıca aynı senenin ilk altı aylık dönemi için nüzül, avarız ve

⁷⁴ 15 Cemaziyevvel 1208 (19 Aralık 1793) tarihli Mora valisinin tahriratları için BOA., C.ADL. 94/5644.

hazeriye taksitleri ile diğer vilayet masrafları adı altındaki ödemeleri, 5.516 kuruşu bulmaktaydı (vilayet masraf defteri). Bu ödemeleri içeren iki defter, kadı ve heyeti tarafından ödemelerin dağılımı yapılarak hazırlanmış ve birer örnekleri merkeze gönderilmişti. Defterde bölgenin alışlagelen masrafları ile cizye, avarız, hazeriye, nüzül ve mübaşiriyyeden ibaret olarak yer alan vergiler birbirine çok yakın kaydedilmişti. Bunun üzerine reyayı koruma prosedürüne dayanarak, bu masraflar içinde acaba aşırı olan var mıdır, diye Koron ve Modon mukataası mutasarrıfı kapıcıbaşı Vani es-Seyyid Ahmed Ağa'dan bilgi istenmişti. Ahmed Ağa, ilgili deftere yazılan cizye evrakını götüren çukadara, hizmet bedeli olarak yazılan 300 kuruşun aslı olmadığını belirterek defterden çıkarılması gerektiğini söylemişti. Ayrıca ilgili masraflar arasında yer alan meblağların, sağlıklı olup olmadığı hakkında bilgisinin bulunmadığını zikretmekteyse de yeni düzenleme yapıldıktan sonra bu masrafların, daha öncekilere bakıldığında oldukça az ve makul olduğunu da eklemekteydi. Bunun üzerine aslı olmayan 300 kuruş mübaşiriye hizmet bedeli, defterden çıkarılacak, Mora kazalarından yollanacak defterlerden de bu bedel ayıklanarak ondan sonra bölgeye gönderilecekti⁷⁵.

Otokontrolün bir diğer boyutunu da muhasebe işlemi oluşturmaktaydı. Mora valisine ve merkez kadısına hitaben yazılan bir emrin ardından muhasebesinin görüleceği kazanın voyvoda, kocabaşı ve sandık eminleri ile *vücûh ve a'ayân-ı memleket* ile merkez kaza kadısının da katılımıyla valinin huzurunda kurulan mahkemede sandık eminlerinin elindeki defterlerle voyvodaların elindeki makbuzat defterlerinde yer alan

---

⁷⁵ Voyvoda ve kocabaşların yeni düzene aykırı davranışlarda bulunmaya cesaret ettiklerinden merkezî yönetim epeydir haberdardı. Mora valisine, Koron kadısına ve vilayet ayanına, bunun gerçek olup olmadığının araştırılmasına ve bu tür zalimliklerin reaya üzerinden kaldırılmasına yardım ve gayret etmeleri için, gönderilen tevzi defterlerine izin/ruhsat maddesi ekleneceği hükmü yazılmıştı. Takrir üzerine 8 Rebiülevvel 1208 (14 Ekim 1793) tarihli buyuruldu için BOA, C.ML. 84/3858. Elimizde her iki dönemi sağlıklı karşılaştırmamıza olanak verecek verilerin kısmılığı, genel bir çıkarım yapmamıza izin vermese de yine de bir başlangıcı hak etmektedir. Ayapetros kazasının 21 Zilkade 1205-23 Safer 1206 (22 Temmuz-22 Ekim 1791) dönemine ait üç aylık giderleri arasında Vali el-Hâc İsmail Paşa'nın yemekliği, hazeriyesinin ikinci taksiti, Mora'nın muhafazasından sorumlu askerlerin ulufeleri, Anabolu kazasının menzil imdadı, tamirat ve mefruşat masrafları, merkezden ya da Mora valisi tarafından gönderilen mübaşirlerin ödenekleri ile diğer masraflar yer almakta ve toplamda 18.725 kuruş gibi bir meblağa ulaşmaktaydı. Dâhil olduğu dönem, nizam-ı cedid sürecinin hemen öncesine denk gelmekteydi. 25 Safer 1206 (24 Ekim 1791) tarihli vilayet masraf defteri için BOA., C.DH. 79/3940. Buna karşılık Karitena, Arkadya, Fener, Andrusa, Kalamata kazaları ile emlâk-ı hümâyûndan 1 Receb 1214-1 Receb 1216 (29 Kasım 1799-7 Kasım 1801) dönemine tekabül eden yaklaşık iki yıllık dönemde, hem devlet hem de Mora valisinin gönderdiği mübaşirlere yapılan ödemeler, valiye verilen şair-bahâ, revgan-ı sade ve hediye baha ile asker ulufeleri yanında diğer yapılan masraflar yer almakta ve toplamda 200.948 kuruşu bulmaktaydı. BOA., TS.MA.d.3033.

maddeler tek tek ve yavaş yavaş kontrol edilerek gözden herhangi bir suistimalin kaçmaması için çalışılacaktı. Karitena kaza voyvodası Hacı Hasan Ağa'nın muhasebe işleminde görünen o ki, neredeyse 1/3 oranında bir meblağın ahalinin rızası dışında kurallara aykırı olarak kayıtlara geçirildiği tespit edilmişti⁷⁶.

Mora'daki yeni düzenin şartları belli olmasına rağmen kimi zaman pratikte yaşanan gelişmeler, birtakım iyileştirmeleri de zorunlu kılmaktaydı. Bilindiği üzere kanunname hükümlerine göre altı ayda bir düzenlenecek vilayet masraf defterinin merkeze yollanması gerekmekteydi. Buraya kaydedilen tüm masraf kalemlerinin incelenmesine hassasiyet gösteren merkezî yönetim, bir seferinde kayıtlar arasında bazı köylere *za'af târî oldu* denilerek *imdâdiyye* adıyla ne olduğu belli olmayan bir meblağın kaydedilmiş olduğunu tespit etmişti. Bu halde olan köylerin hangileri ve ne kadarlık bir yardıma ihtiyaçları olduğu, ilgili kazanın ayan, kocabaşı ve voyvodalarının ifadesiyle belirlenecekti. Daha sonra bu bilgileri içeren kaza hâkiminin ilamı ve bahsi geçen görevlilerin mektubu, o köyden bir kişi tarafından Mora tercümanına iletilecekti. Mora tercümanı da ilgili belgeleri Mora Divanı'na ve valiye ulaştıracaktı. Valinin de bu bilgilendirmeyi yeterli bulmayarak mutlaka gelen bilgileri, vukufiyetinden emin olduğu Mora'nın ileri gelenlerinden soruşturarak, durumu daha açık ve anlaşılır hale getirmesi gerekecekti. Araştırmanın neticesini ise gönderilen ilamın üzerine buyuruldusunu yazarak yeniden kaza ahalisine vermeliydi. Zira bu ilamı saklayacak olan ahalinin, altı aylık masraf defterlerini Tripoliçe'ye gönderdiklerinde onu da yanına eklemeleri hayati önemdeydi. Vali de aynı şekilde divana gelen ilgili defterleri İstanbul'a göndereceği zaman, bu ilamları da yollamayı ihmal etmeyecekti⁷⁷.

1793 düzenlemesinin mali-idari açılımının belki de en karakteristik özelliği, *serbestiyetlik* prensibine getirdiği esneklikti. Tekrar etmek gerekirse, yeni kanunname ile tahrir defterlerinde kayıtlı icmalli zeamet, sultan vakıfları ve havâss-ı hümâyûndan başka sonradan bir bahane ile kanuna aykırı olarak serbestiyetlik elde etmiş ya da yapılan yeni tahrirde muaf kaydedilmiş veyahut da yine bir bahane ile muafiyet elde etmiş ya da vergilerini maktu ödeme imkanını temin etmiş her ne kadar sultan ve vakıf mukataası, has, köy ve çiftlik varsa hepsinin serbest statüleri kaldırılacaktı. Ayrıca bahsi geçen şekilde sonradan elde edilmiş muafiyet ya da

⁷⁶ 29 Receb 1216 (5 Aralık 1801) tarihli muhasebe defteri için BOA., TS.MA.d.3061.

⁷⁷ Mora Valisi'ne ve Mora'daki kazaların kadı, naip ve söz sahiplerine gönderilen evahir-i Receb 1220 (15-24 Ekim 1805) tarihli fermannın 7 Zilkade 1220 (27 Ocak 1806) tarihli sureti için BOA., C.ML. 25/1154.

maktuiyetlerin⁷⁸ de tamamı yeni düzene göre geçersiz sayılacaktı. Oysa Osmanlı mali-idari düzeninde, padişah başta olmak üzere hanedan mensuplarının, üst düzey devlet görevlilerinin ve kapıkullarının dirlikleri, evkâf-ı selâtîn ve büyük mukataalar, serbest olarak addedilmekteydi. Bu gelir kaynakları kime tahsis edilmişse, vergileri sadece o ya da onun görevlendirdiği kimseler tarafından tahsil edilebilirdi⁷⁹. *Min-küllî 'l-vücûh* ya da *mefrûzu 'l-kalem maktu 'u 'l-kadem* şeklinde serbest olduğu vurgulanan bu mali birimlere, tasarruf sahibi dışında herhangi bir kimsenin müdahalesi, ne vergi toplama ne de yönetim açısından, söz konusu olamazdı.

Mora'daki yeni düzenlemenin zikredilen maddesi, bu serbestiyetlik ilkesinin külliyan kaldırıldığını beyan etmekteydi. Ancak mevcut düzen yeni bir serbestiyetlik uygulamasının geliştirilmesine mahal vermekte ve ahaliye özellikle ehl-i örf yetkililerinin zulümlerinden korunmak için bir çıkış sağlamaktaydı. Anlaşılan o ki, bir taraftan prensip bölgesel bazda yeni bir işlev kazanırken bir taraftan da kanunname maddeleri, ilk hazırlandığı haliyle kalmamakta ve ihtiyaca binaen esnetilebilmekteydi. Bunun çok karakteristik bir örneğini malikane yöntemiyle tasarruf edilen mukataalar özelinde görmek mümkündür. Mora'da mukataa haline getirilen kazaların malikane ile deruhte edildiği bilinmektedir. Onun bu özelliği, genel serbestiyetlik prensibinin varlığını zaten beraberinde getirmekteydi. Buna göre *malikâne virilan mukâta'ât ve maktû'ât ve kurâ ve mezâri'e vüzerâ ve mîr-mîrân ve mütesellimler ve sâ'ir ehl-i 'örf tâ'ifesi taraflarından bilâ-fermân bir akçe ve bir habbe mütâla'asıyla rencîde ve remîde olunmayub cevri ve te'addileri men' ve def' ve mefrûzü 'l-kalem ve maktû 'u 'l-kadem min-küllî 'l-vücûh serbestiyyet üzere hayutda olduklarıncâ te'bîden malikâne berâtı ile mutasarrıf olmaları düstûrî 'l-'amel tutulan malikâne şürûtundandır⁸⁰. Hal böyleyken Hadice Sultan'ın malikane üzere tasarruf*

⁷⁸ Maktu vergi düzeninde, daha önce de belirttiğimiz üzere, vergiler yıllık götürü usulde hesaplanırdı. Böylece bir topluluğun üyelerine devletin vergi tahsildarı karşısında kolektif bir sorumluluk yüklenirdi. Elde edilen ürünün belirli bir yüzdesi yerine sabit bir miktarın nakit ödenmesi, topluluğu oluşturan kişi sayısı arttığında vergi ödeyenler açısından elverişli olabilirdi. Ancak aynı şekilde kişi sayısı azaldığında, geride kalan ahalinin vergi yükü artacaktı. XVII. ve XVIII. yüzyılda taşra seçkinlerinin güç kazanmasında vergi düzenindeki değişikliklerin etkisi hakkındaki değerlendirme için bkz. Fikret Adanır, "Semi-autonomous Provincial Forces in the Balkans and Anatolia", *The Cambridge History of Turkey The Later Ottoman Empire 1603-1839*, vol. 3, ed. Suraiya N. Faroqhi, Cambridge University Press, New York 2006, p. 166-170.

⁷⁹ Özer Ergenç, "Osmanlı'da 'Serbest Dirlik' Uygulamasının Boyutları ve Bunun Mali-İktisadî Faaliyetlerin Düzenlenmesindeki Yeri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 204-206.

⁸⁰ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000, s. 109.

ettiği Mezistra [Mistra] mukataasının reayasının bazı ehl-i örf mensuplarınca rencide edildikleri iddiasıyla, Sultan Mustafa Vakfı'na senelik 2.000 kuruş vermek şartıyla *serbest* olma talepleri⁸¹, ne anlama gelmekteydi? Malikane mukataa olmaları hasebiyle sistemin bünyesindeki prensibin, bölgesel ölçekte farklı bir boyuta taşındığı akla yakın gelmektedir. Kanunname hükümleriyle serbestiyetlik kaldırılrsa da, görünen o ki onun malikane mukataa statüsünde olması serbest olması için artık yeterli değildi. Dolayısıyla prensip, bir şarta bağlı olarak kendine yaşamak için yeni gedikler oluşturur gözükmektedir. En azından Mezistra [Mistra] ahali için bunun, vakfa yapılacak yıllık bir ödeme olduğunu görmekteyiz. Bu durumda malikane sahibinin kazanımı ne olacaktı? Yani bahsi geçen serbestlik, tam olarak neyi kapsamaktaydı? Vakfa ödenecek yıllık ödeme dışında ahalinin, başka bir vergi yükümlülüğü altına girmemesi taahhüt altına mı alınmaktaydı? Bu münferit durum, akıllara gelen pek çok soruyu açıklamaya yeterli veri sağlamamasına rağmen, prensiple alakalı bölgede yeni bir durumun mevcudiyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Evahir-i Zilkade 1222 (20-29 Ocak 1808) ve evasıt-ı Şevval 1226 (29 Ekim-7 Kasım 1811) tarihleri arasında, bir kısım kaza mukataası reayasının bir yolunu bularak hâlâ muafiyetler elde edebilmenin yolunu işte bu vurgulanan açmazda buldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu durum *tekâlîf* ödemelerinde ciddi sıkıntılar doğurmakta, muaf kazalardan alınması gereken vergi payları diğer kaza ahalisine yüklenmek durumunda kalınmaktaydı. Kendilerine ait olmayan vergileri de ödemek zorunda kalan reayanın hali, pek müşkül duruma düşünce konu Mora valisi tarafından bildirilmiş; hatta reayanın kendileri de vaziyetlerini anlatan –Rumca- arzuhallerini merkeze ulaştırmışlardı. Yapılan izahatı gördüğünde devlet için yapılacak tek şey, 1793 kanunname hükümlerinin harfiyen uygulanmasını temin etmektir. O yüzden bir şekilde muafiyet elde ederek yükümlü oldukları ödemelerin kanuna aykırı olarak diğer kaza ahalisine yüklenmesi elbetteki kabul edilemezdi. O yüzden gönderdiği yeni emirlerle, kendilerine muafiyetlik ayrıcalığını sağlayan serbestiyetliklerin kaldırılmasını ve kanunname maddelerinde düzenlendiği üzere vergilerin miktarının, reayanın mülk ve arazilerine göre *siyyân*⁸² *muamelesi* ile belirlenmesini tekrar tekrar

⁸¹ Tarihsiz takrir üzerine, istenilen serbestiyetin verilmesi için gereğinin yapılması hakkında tarihsiz hatt-ı hümayûn için BOA., HAT 203/10498. Aynı belgede Mezistra [Mistra] mukataası ahalisinin taleplerine emsal olarak Kori(n)dos [Korinthos] ve Balyabdra [Paleopatra] mukataalarını göstermesi, prensibin geldiği boyutun pek de sınırlı olmadığını göstermektedir.

⁸² Birbirine denk, eşit.

hatırlatmaktaydı. Bölgedeki görevlilerdense, her zamanki gibi bu hususa azami dikkat ve özen göstermelerini beklemekteydi⁸³.

Merkezî yönetimin ya da temsilcilerinin kaleme aldığı tüm belgelerde odak noktasının reaya olduğu çok açıktır. Yeni düzenin şartlarının ne yazık ki çeşitli gerekçelerle uygulanamaması, konunun devletin gündemini meşgul etmeye devam edeceğinin kanıtıydı. Reayayı koruyup gözetmeye yönelik ihdas edilen yeni düzenin, uygulama esnasında sekteye uğraması, yine reayanın doğrudan olumsuz etkileneceği bir ortamı kaçınılmaz kılmaktaydı. Bu durumda yönetim uygulamada aksaklığa mahal verilmemesine yönelik bölgeye gönderdiği emirlerle uyarılarını sıklıkla tekrar etmek zorunda kalmaktaydı. Onların ahaliye okunmasını ve duyurulmasını ise oldukça önemsemekteydi⁸⁴. Devletin Mora'daki bu çok parçalı temsili görevliler üzerinde merkezîyetçiliğini, kadim yönetim felsefesi ile reayayı koruma gayesini ve otoritesini, Mora valileri sayesinde kurmayı ya da onun hâkim gücü üzerinde inşa etmeyi hedeflediği bellidir. Dolayısıyla onların varlığı, sanki yeni düzenlemelerin bir garantisi olarak öne sürülmektedir. Ondan beklenen şey, *muhâfaza-i memleket ve nizâm-ı hâl-i mülk ve millet ve rü'yet-i mesâlih-i ahâli ve ra'iyet* idi. Bu sebepten ahaliden birisi herhangi bir iş hakkında kendisine başvurduğunda gereği neyse yapmalıydı. Buna karşılık onların müsebbibi oldukları sorunların ciddiyet seviyesinin olduğundan daha aşağı görülmesinin ipuçlarını da, bölgede kurulmaya çalışılan düzenin devamlılığı konusunda valilere olan mecburi ihtiyaçta aramak mümkündür. O yüzden yaratılan kaos ortamıyla karşılaştırıldığında valilerin yeni düzenin şartlarını uygulamada gösterdikleri acziyetin, *tesâmuh*⁸⁵ gibi *kayıtsız kalma*

⁸³ Mora valisine, Andrusa, Arhos [Argos], Ayapetro(s), Anabolu, Halomic, Kalavrita, Kalamata, Vesime-i Londar, Tripoliçe, Kori(n)dos [Korinthos], Anavarin, Arkadya, Ayamavra, Balyabadra [Paleopatra], Fener, Mezistra [Mistra], Koron, Benefşe [Monemvasia], Moton ... kadılarına, naiplerine, voyvoda, ayan ve söz sahiplerine hitaben düzenlenmiş evahir-i Cemaziyelevvel 1233 (28 Mart 1818) tarihli hüküm için BOA., A.DVNS.MHM.d.237, s. 234, hüküm no: 858.

⁸⁴ Fener Kazası kadısı Hasan'ın arzında, uygulamaya riayet edilememesi *ba'zı 'ilel* diye öne sürülen gerekçelere dayandırılmaktaysa da detaylara ilişkin bir bilgi verilmemektedir. Merkezî yönetimin, *şerâ'it-i müstahsene* ifadesiyle zikredilen şartların esas kabul edilerek uygulanması konusunda çeşitli uyarı ve ikazları içeren emirler göndermesi, zaten olağan bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir. Örneğin bu içerikte bir fermanın, Mora Divanı'ndan yazılan bir buyuruldu ile birlikte Fener mahkemesine gönderildiği ve bunun ahaliye okunup anlatılarak şartlara riayet edilmesinin sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Fener kadısının evail-i Rebiülevvel 1228 (Mart başları 1813) tarihli arzı için BOA., AE.SMHD.II 34/2176 ve BOA., AE.SMHD.II 34/2175.

⁸⁵ Kelimenin sözlük anlamları şöyle sıralanabilir: 1- Müsamaha etme, hoş görme, hoşgörü 2- Dikkatsiz, kayıtsız davranma. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle*, 14. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, s. 1088.

anlamına gelen bir kelimeyle anılması, onların suistimallerinin görmezden gelinmesini daha anlaşılır kılmaktadır.

Her ne olursa olsun 1793 düzenlemesinin hazırlayıcılarından olan valilerin suistimallerinin önlenemediği de bir gerçektir⁸⁶. Yeni bahanelerle vergi toplamanın yollarını arayan valiler, bu sefer de *aforoz akçesi* adıyla tahsilat yapmaya ve reaya hediye-bahâ gibi isimlerle yeni vergiler yüklemeye devam eder haldeydiler. Gayrinizami hareketleri bununla da kalmamakta padişah emriyle alınması yasaklanan *revgan-ı sâde, şa'îr ve samân-bahâ* gibi taleplerini sürdürmeleri, artık cezalandırılmalarını kaçınılmaz hale getirmekteydi. Mora'daki reayayı korumaya kendini adanmış gözükten devletin, bir taraftan da onların istenmeyen hareketleriyle karşılaşması yüzünden çeşitli tedbirler alması aciliyet kazanmıştı. Bunların başında elbetteki yeni düzenin şartlarının hatırlatılması ve sert bir şekilde cezalandırılacaklarına dair tehditlerde bulunulmasıydı. Tıpkı vali Ahmed Paşa'nın başına gelenler gibi. Paşa hem Mora kazaları hem de özellikle Mezistra [Mistra] kazası ahalisinin gönderdiği pusulalarla, kendilerinden yüksek miktarda akçe tahsil ettiği gerekçesiyle, merkezî yönetime şikâyet edilmekteydi. Bu tür emre aykırı tavır içerisinde olması onun cezalandırılmasını gerektirse de, gerekçesi açık olmamakla beraber, devlet eğer tahsil ettiği meblağları sahiplerine geri verirse bu defalık ceza vermekten kaçınacağını valiye bildirmekteydi. Ancak burada tabii ki kendisinden ve maiyetinden, emri yerine getirmesi ve kanunname şartlarına karşıt tavırları tekrarlamaması beklenmekteydi. Aynı zamanda hakkındaki olumlu kanaatlere layık hareket etmesi istenmekteydi⁸⁷.

Mora'daki Yeni Düzenin Denetçileri

Mora'nın *nizâm-ı cedîdinin vikâyesine me'mûriyet 'unvânıyla* ileri gelen devlet adamlarından birinin görevlendirilmesi, yeni düzenin olmazsa

⁸⁶ Bunun istisnalarından birinin Mustafa Paşa olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar Mora kazalarından beşinin malikane yatırımcısı olan Beyhan Sultan (III. Selim'in kızkardeşi), reyanın perişan olmasından ve ortamı huzursuz eden pek çok eşkıyanın ortaya çıkmasından onun acziyetini sorumlu tutsa da, paşanın *ahali ve reyanın refâh-ı hâlinin* sağlanmasında ve eşkıyanın bertaraf edilmesinde gösterdiği başarıdan dolayı merkezde epeyce takdir gördüğü bilinmekteydi. Mora Valisi Mustafa Paşa'ya, Arkadya, Kalamata, Karitena, Andrusa ve Fener kazalarının kadı ve naiplerine hitaben yazılacak evail-i Şaban 1215 (18-27 Aralık 1800) tarihli ferman müsveddesi için BOA., C.ML. 21386. Vali Mustafa Paşa'nın reaya fukarasının rahatı için Bardunya, Manya ve Lala eşkıyasına yapılacak karşı hareketin Mora'nın düzeni için gerekli olduğundan bahisle, kendisine bir emir gönderilmesi talebi ve emrin yazılacağı hakkında tahrir üzerine 15 Muharrem 1218 (7 Mayıs 1803) tarihli buyuruldu için BOA., C.DH. 342/17080.

⁸⁷ Mora Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya yazılacak evasıt-ı Rebiülahir 1214 (12-21 Eylül 1799) tarihli ferman müsveddesi için BOA., C.DH. 92/4555.

olmazlarından biriydi. Onun yetki alanının genişliği, Mora'ya dair işlerin gerektiğinde onun tarafından görüleceği şeklindeki, muğlak ifadeden de anlaşılmaktadır. Bu görev, vefatına kadar Azmi Efendi tarafından yürütülmüş olup, ondan sonra yine devlet erkanından Yusuf Agah Efendi'ye tevdi edilmişti⁸⁸. İlgili görevliden beklentiler, bir şekilde valiyi ön plana çıkartan temayülün, onun varlığıyla dengelendiğini işaret etmektedir. Bölgeden gönderilen herhangi bir konunun tarafsız bir şekilde merkeze aktarılacağına dair güvenin, görevlinin omuzlarına ciddi bir sorumluluk yüklediği aşıkardır. O yüzden Azmi Efendi'nin yeni dönemin havasını anlatırken bunun gerekliliğine ve önceki dönemle mukayese edildiğinde bunun ne kadar faydalı bir girişim olduğuna odaklanması şaşırtıcı olmasa gerektir⁸⁹.

Azmi Efendi'nin yeni düzen sürecinde ne kadar yapıcı ve hayati bir role sahip olduğu zaman geçtikçe daha da anlaşılıyordu. Çünkü kanunname şartları, ne yazık ki bir türlü uygulanamıyordu ve reaya çeşitli şekillerde zulme uğramaya devam ediyordu. O yüzden hükümlerin uygulanabilirliğini arttırmak için, evahir-i Zilkade 1227 (26 Kasım-5 Aralık 1812) tarihinde yeni bir emir gönderilmesini sağlamıştı. Ancak işler hâlâ istenilen seviyeye ulaşmamış ve Azmi Efendi gözlemlediği mevcut durum hakkında yönetimi tekrar bilgilendirmeyi gerekli görmüştü. İddiasına göre, bu zamana kadar karşılaşılan pek çok ademimerkezi unsur içinde bu seferki başrolü, ayanlık iddiasında bulunanlarla ehl-i örf tairesinden bazı kimseler paylaşmaktaydı. Bunlar için ortaya konan esas suçlama, Mora valisini de kandırarak ahaliye olmadık eziyetler çektirmeleriydi. Reayaya zulmün diğer kanadında ise yine Mora valileri vardı. Yeni gelen vali, reaya üzerinde yaratılan bu durumun kesinlikle kabul edilemeyeceğini göstermelik olarak söylemesine rağmen, daha ilk fırsatta selefinin hesabını yeniden görmek bahanesiyle ahaliye yine fazladan yük bindirmekten ve onları zor duruma sokmaktan geri durmamaktaydı. O halde bu durumda ne yapılabilirdi? Azmi Efendi, merkezî yönetimi özellikle altı aylık vilayet masraf defterinin hazırlanma prosedürünün iyi işletilmesini, bunun vali, reaya vekilleri, kadı ve "cümle ittifakıyla" organize edilmesine görevlilerin dikkat etmesini ve önceden gönderilmiş emirlere de riayet edilmesini bildiren yeni bir ferman hazırlanmasını önermekten öteye geçemiyordu. Yollanan emirlerde devletin,

⁸⁸ İlgili görevlendirme hakkında Kaymakam Paşa'nın tarihsiz takriri üzerine padişahın hatt-ı hümayûnu için BOA., HAT 1259/48697.

⁸⁹ Azmi Efendi'nin tarihsiz takriri, tarihsiz buyuruldu ve bunun üzerine gereğinin yapılmasını bildiren tarihsiz hatt-ı hümayûn için BOA., HAT 1494/96. Mora Valisi Mustafa Paşa'ya, Arkadya, Kalamata, Karitena, Andrusa ve Fener kazalarının kadı ve naiplerine hitaben yazılacak evail-i Şaban 1215 (18-27 Aralık 1800) tarihli ferman müsveddesi için BOA., C.ML. 21386.

-yaptırım güçleri tartışılardursun- hâlâ aynı konulara⁹⁰ dikkat edilmesini beklemesi, kanunname hükümlerinin hayata geçirilmesindeki acziyetinin delili gibi durmaktaydı.

Azmi Efendi'nin gözlemlerinden birinde de düzeni baltalayan voyvodaların suistimalleri mercek altına alınıyordu. Tespitlerine göre *voyvoda-gân gürûhu*, öncelikle bahsi geçen şartları mizaçlarına uygun bulmamaktaydılar. Onun için de süreci sabote ederek, güya Mora ayanları tarafından kurallara aykırı olarak reayanın çeşitli vergilerle ezildiğini bildiren yeni düzenin şartlarından haberdar olmadıklarını iddia ettikleri kadınlardan ilamlar alıyorlar ve mukataa yatırımcılarına gönderiyorlardı. Bununla da kalmıyorlar ve çeşitli bahanelerle reayaya karşı davalar ihdas ediyorlardı. Azmi Efendi'nin bu tespiti, kanunname hükümlerinde bir revizyonu gerektirmiş ve reayanın *bilâ-fermân âher mahalle ihzâr ile tekdîr olunmamaları* fıkрасının eklenmesi sağlanmıştı. Fakat iyileştirme olarak düşünülen bu adım, ne yazıkki voyvodaların nüfuzunu arttırmaktan başka bir işe yaramamış ve mevcut nizamın da bütünüyle ortadan kalkacağına yönelik emareler ortaya koymuştu⁹¹.

⁹⁰ Altı aylık masraf defterleri özenli hazırlansın, ehl-i örf taifesinin yarattığı zulüm sona erdirilsin, nizama ve emre aykırı hareket edilmeyerek vilayet masrafı dışında reayadan başka meblağ istenmesin. BOA., A.DVNS.MHM.d.237, s. 234-237, hüküm no: 858.

⁹¹ "...bu fikrayı virilan emr-i şerife idrâcdan garazları mücerred ol-makûle voyvodaların keyfe-mâ-yeşâ re'âyâyı ızrâr ile vali taraflarından kendülere su'âl terettüb etmemek ve vülât-ı 'izâmın kazalara ber-vechle hükmü câri ve buyuruldu su nâfiz ve nezâreti şâmil olmayarak ke'l-evvel mukâta'aları serbest edub ber-vech-i muharrer diledikleri gibi re'âyâ fukârasını soymak kazıyyesi olub bu ise vülât-ı 'izâmın nüfûzu kesrini ve bi'l-cümle kazaların şirâze-i nizâmı inhilâlîni ve vedî'a-i Rabbü'l-'izzihu olan fukarâ-yı ra'ıyyetin perişanlığını ve 'ale'l-husûs bâ-hatt-ı hümâyûn virilan nizâmın külliyyen ibtâlîni müceb olacağı bedidâr ve bu sûretle valinin nüfûzu kalmayub bayağica subaşı gibi Triboliçede ikâmet eylemesi lâzım geleceğine binâ'en eşkiyâ ve yaramaz makûlesi ferce bulacaklarından başka Mora cezîresi re'âyâ ve ahâlisi işbu nizâm-ı müstahsen karar-gîr olalıdan beru gunûde-i pîster-rahâ ve amân olmuşlar iken bu vesile ile az vakitte evvelki hâlini kesb edeceği ve sâ'ir nice mehâzîri müstelzim olacağı âşikâr olmağla Mora Valisinin vikâye-i nüfûzu ve kazaların tatarruk-ı halelden muhâfazası zımında mukaddem virilan emr-i şerîfîn kaydı terkîn-birle te'kîd-i nizâmı hâvi ve vesîle 'add olunan mütâlebât-ı zulmiyyenin men'ini muhtevî Mora Valisine ve Arkadya ve Kalamata ve Karitena ve Andrusa ve Fener kadılarına hitâben divân-ı hümâyûndan iktizâsına göre ekîdü'l-mazmûn-ı emr-i şerîf ısdârı Mora nizâmı şürûtuna muvâfık ve fukarâ ve re'âyâ hakkına mahz-ı hayr olub..." diyerek bu maddenin ne kadar sakıncalı olduğunu etraflıca ortaya koymaktadır. Azmi Efendi'nin tarihsiz takriri ve bunun üzerine gereğinin yapılmasını bildiren tarihsiz buyuruldu için BOA., HAT 1494/96. Gönderilen emrin içeriğinin Londar kazasında işleme konulduğunu ifade eden 3 Ramazan 1225 (2 Ekim 1810) tarihli kadı ilamı için BOA., AE.SSLM.III 41/2378. Aynı konuya dair 1 Ramazan 1225 (30 Eylül 1810) tarihli Koron kadısının ilamı için BOA., AE.SSLM.III 41/2379; aynı tarihli Ayapetros kadısının ilamı için BOA., AE.SSLM.III 41/2380; 8 Ramazan 1225 (7 Ekim 1810) tarihli Karitena kadısının ilamı için BOA., AE.SSLM.III 41/2381; aynı tarihli Fener kadısının ilamı için

Bölgesel İstikrarsızlığın Belirleyiciliğinde *Nizâm-ı Müesses* Dönemi

1821'de başlamış olan Yunan İsyanı, Mora ahalisi için de bir dönüm noktası olacaktır. Her ne kadar olayların başlangıç mekânı olmasa da, kısa zamanda bölgeye sirayet etmiş olan isyan, devletin kurmaya çalıştığı *nizâmın* yönünü başka bir tarafa çevirecekti. İdari ve mali sahada sağlanmak istenen istikrar çabasının yerini, siyasi ve askerî düzenin aldığı bir sürecin ister istemez fitili ateşlenecekti. Devlet ve onu temsilen valiler, Mora'nın savunulmasına odaklanırken, bunu askerlerin iâşesi ve ulufelerinin temini takip etmekteydi. Düvel-i selasenin yani İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Mora üzerindeki tasarrufları ve zorlayıcılıkları ise işin diğer bir boyutunu oluşturmaktaydı.

14 Eylül 1829 Edirne Anlaşması'yla⁹² Yunanistan'ın bağımsızlığının Osmanlı yönetimince tanınmasının muhtemelen hemen öncesinde Mora'da *nizâm-ı müesses* olarak adlandırılan yeni bir takım idari-mali düzenlemelerin daha hayata geçirildiği anlaşılmaktadır⁹³. 1793 düzenlemesinden farklılıklar

---

BOA., AE.SSLM.III 41/2382; 5 Ramazan 1225 (4 Ekim 1810) tarihli Kalamata kadısının ilamı için BOA., AE.SSLM.III 41/2383; 29 Ramazan 1225 (28 Ekim 1810) tarihli Andrusa kadısının ilamı için BOA., AE.SSLM.III 41/2384.

⁹² Şerafeddin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1-2, 1951, ss. 111-151.

⁹³ Evail-i Muharrem 1245 (3-12 Temmuz 1829) tarihli *bu def'a Mora nizâmına dâ'ir müceddeden kaleme alınan fermân-ı 'âli sureti* için BOA., HAT 877/38818. Şimdilik ne zaman ihdas edildiğine dair tam tarih tespit edemesek de fermanın hemen başında, saltanatın yüce gölgesinin merhametine sığınan tüm memâlik-i mahrûse ahalisine her türlü ihsan ve af kapıları nasıl açıksa, isyanla öyle ya da böyle irtibatı olanların gösterdikleri pişmanlıktan dolayı aynı yaklaşıma mazhar olmalarının gerekliliğine dair yapılan açıklama, düzenlemenin isyan sürecinde hazırlandığını düşündürmektedir. Hatta bununla ilişkili olarak Mora yarımadasında ve etrafında bulunan reayanın ve ecnebinin ellerinde eğer top ve askerî mühimmat türü şeyler varsa bunların devlete teslimi gerekmektedir. Zira devlet, pişmanlık yanında ahalden bunların teslimiyle *sadakatlerini* de göstermelerini beklemekteydi. Bunun karşılığında ise yarımada'daki kalelerde *öteden beru* olduğu üzere Müslüman ahali yaşamaya devam edecekti. Ayrıca cami, mescit, medrese, tekke, zaviye, evleri, dükkân ve arazileri de yine kendi uhdelerinde kalarak yaşamlarını sürdürecektlerdi. *Reaya taifesi* olarak bahsedilen grupsa herhalde gayrimüslim ahali olmalıdır. Onların da aynı şekilde tüm mal, mülk, arazi, kilise ve diğer binalarında eskiden olduğu gibi yaşamaları ve tasarruf etmeleri sağlanacaktı. Bahsi geçen pişmanlık sözcüğü ile ahalinin vergi ödemekten kaçınmaları ve buna yönelik merkezî yönetimin yaptırımlarından muhtemelen çekindiklerinden içinde buldukları ruh hali ve af beklentileri kastedilmiş olmalıdır. "...çend seneden beru ba'zı 'avâriz sebebiyle tarîk-i müstakimden 'udül ve inhirâfları vukû'a gelmiş ise de bu def'a 'ale'l-'umûm taraflarından izhâr-ı peşimâni ve nedâmet ve hakklarında istid'â-yı rahm ve lutf ve şefkat olunduğuna binâ'en şîme-i kerîme-i saltanat-ı seniyyem iktizâsınca bu vechle isti'kâf-ı lutf ve merhamet eden cemî'-i re'âyâ-yı devlet-i 'aliyyem hakklarında her dürlü ebvâb-ı 'afv ve ihsân-ı şahânem meftûh olunarak ...", BOA., HAT 877/38818. Ayrıca isyan süresince buradaki ahaliye dönük merkezî yönetimin diğer yaklaşımlarına dair bkz. Fatih Tayfur,

arzeden bu düzenlemeler bütünü, Mora'daki ahalinin yaşam pratiklerine dair bazı iyileştirmeler getirmekteydi. Devletin resmî dilinde -ve muhtemelen algısında da- Mora reayasının bir dönüşüm geçirdiği ve onlardan bahsedilirken artık merhamet gösterilen *fukarâ*, *vedi'atullah*, *zu'afa* gibi tabirlerin yerini, mevcut siyasi koşulların da etkisiyle sadakat kavramını vurgulayan *öteden beru devlet-i 'aliyye-i ebediyyü'd-devâmının cizye-güzâr ve sadâkat-şî'âr re'âyâsı* gibi ifadelerin aldığı görülmektedir. Uzun zamandır bölgede yerleştirilmeye çalışılan düzene dair çok yönlü bu girişim, yine reayanın güven, asayiş ve refah içinde yaşamasının hedeflenmesine odaklanmaktaydı. Çeşitli başlıklar halinde ahalinin gündelik hayatı, Mora'nın cizye düzenlemesi, yönetimi, yargı işleri ve gelir kaynaklarının durumu hakkında şu maddeler, kanunname şartları arasında yer bulmaktaydı:

Adli işler

Tek bir kişi bile şeri hukuka aykırı hareket etmeyecekti. O yüzden *ahvâl-i vâkı'ada* yer alan tüm ahalinin küçük ve büyük eski suçları, bu sefer talep ettikleri merhamet dileklerine istinaden padişah hükmüyle affedilmişti. O yüzden geçmişte yaşanan hiçbir konu hakkında azarlanmaları bile söz konusu olmayacaktı. Mademki bundan sonra sadakatlerini ve itaatlerini sabit kılmayı taahhüt ediyorlardı, o zaman devletten her türlü koruma ve gözetilmeyi hak ederlerdi. Ola ki küçük bir suç için şikâyet mevzubahis olduğunda bunun geçmişte işlenip işlenmediği vali ve kadılar tarafından etraflıca araştırılmalıydı. Eğer geçmişte işlendiği anlaşılırsa şikâyet işleme konulamazdı. Yok eğer suçlama yeniyse o zaman *nizâm-ı memlekete* uygun olarak *hakk ve adl* üzere gereği yapılmalıydı.

Mora'nın idari düzeni ve valiler

Mora'nın iyi idare edilmesi, bahsi geçen *nizâm-ı müessesin* layığıyla uygulanması ve bunu bozacak her türlü unsurun gözetilmesi, mutlaka ılımlı, tecrübeli, seçkin ve *ahaliyi gözetin* bir valinin tayinini gerektirmekteydi. O sıralarda Tripoliçe harap olduğu için atanan vali, şimdilik Anabolu'da ikamet etmeliydi. Zaman ilerledikçe hükümet merkezinin Tripoliçe'ye nakli bölgece de uygun görülürse ve bunun için merkezden izin istenirse, bunda bir sakınca olmayacağı peşinen kabul edilmekteydi.

Ahalinin asayişinin ve gündelik hayatının düzenlenmesi

Mora yerleşikleri olan ahalinin o zamana kadar uğramış oldukları belalar ve felaketlerin sebeplerinin sonsuza kadar yok olması ve bir daha ortaya

---

Osmanlı Belgeleri Işığında 1821 Rum İsyanı ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 145-159.

çıkması, Osmanlı saltanatının gölgesinde hepsinin can, mal ve ırzının korunması taahhüdüyle sabit kılınmaktaydı. Bunun için de *şer'-i şerif* gereğince hem *ehl-i İslâm* hem de *reayanın* birbirlerine denk oldukları prensibi tekrarlanmaktaydı. Bu taahhüdün herhalde en önemli göstergesi ise o kadar zamandır üzerlerinde birikmiş olan cizye ve diğer vergi borçlarının affedilmesiydi.

Ehl-i İslam reaya gibi gayrimüslim reaya da güven ve asayiş içinde yerlerinde ikamet edeceklerdi. Geçim yollarına ve ticari faaliyetlerine müdahale edilmeyecekti. Esas yerleşim yerlerine dönmelerine karşılık, merkezî yönetimin vaadi üzerine o zamana kadar üzerlerinde birikmiş cizye ve diğer vergi borçları da affedilecekti. Hatta bu fermanın verildiği tarihten geçerli olmak üzere bir tam sene için de cizye ve diğer resmî vergilerden muaf oldukları, devletce güvence altına alınmaktaydı.

Mukataaların yönetiminin darbhane-i amireye geçişi

Yarımadadaki mukataa, has, evkaf ve cizyenin tamamı, Darphane-i Amire'nin⁹⁴ idaresine bırakılacaktı. O da bunları *yed-i vâhid*⁹⁵ usulüyle işletecek ve hasıl olan faiz, buradan ilgili yerlere ödenecekti. Yine Mora'nın iltizam işleri de Darphanece görülecekti. Örneğin bazı mahaller için eğer ehl-i İslamdan voyvoda gönderilmesi gerekmezse, o zaman merkezden göstereceği güvenilir bir sarrafın taahhüdüyle, kazanın kocabaşısına iltizamen verilebilirdi. Eğer ehl-i İslamdan bir voyvoda tayini uygun olursa o zaman da Darphane marifetiyle, merkezdeki görevlilerden güvenilir ve tecrübeli olan birilerine ihale edilebilirdi. Bunlardan istenmeyen tavır ve davranışlarda bulunanlar olursa cezalandırılmaları ve nizam-ı müessesin gözetilmesi, Darphane-i Amire Nazırı'na mahsustu.

Genel prensibe uygun olarak mahlul mukataaların Darbhane tarafından iltizama alınması arzu edilmekteydi. Ancak bu mukataanın tamamının idaresi kendisindeyse geçerliydi. Buna karşılık eğer hisse bazında ise o zaman ortağı olan kişi, iltizamı devam ettirmeyi isterse hisse müzayedeye

⁹⁴ Darbhane-i Amire'nin, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında esas fonksiyonunu -Osmanlı piyasasının ve devlet hazinesinin nakit ihtiyacını para basmak- koruyarak; çeşitli kaynaklardan gelen büyük mablağları kontrol ve bunlarla önemli giderleri finanse eden bir ihtiyat hazinesine dönüşümü hakkındaki detaylı bilgi ve değerlendirme için bkz. Ömerül Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

⁹⁵ 1826-1838 yılları arasında Osmanlı'da uygulanan bir ticaret tekeli uygulamasının da adı olan *yed-i vâhid*, yukarıda "belirli bir mukataanın bütün hisse veya unsurlarının, hatta bir bölgede yer alan bütün vergi kalemlerinin tek bir şahıs tarafından vergilendirilmesi" anlamıyla kullanılmıştır. Mehmet Genç, "Yed-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, s. 378.

çıkarıldığında, bir başkasının teklif ettiği iltizam bedeli üzerinden yine kendisine verilmesi temayülü saklıydı. Eğer ortak olan kişi, mukataa hissesinin kaldırabileceğinden azını teklif ederse, o zaman iltizam onun uhdesinden alınarak Darbhane'ye geçecekti. Bu noktada Darbhane Nazırı sıkı sıkı tembihlenmekteydi. Yani devlet gelirinin korunmasına azami dikkat ve özen beklendiği aşıkardı. Bu çerçevede de bu gibi hisse ortaklarına istenen kriterleri yerine getirmezlerse rica ya da hatır gönülle mukataa hissesinin daha azına iltizama verilmesine göz yumulmamasını istemesi⁹⁶ doğal kabul edilmelidir.

Baş kocabaşı, kocabaşı, tercüman, reaya vekili

Yarımada reayasının güven ve asayiş içinde yaşamasını ve refahlarının artırılmasını temin adına, eskiden olduğu gibi bir kocabaşı seçilecekti. Onların, bölgelerindeki işlerin çözümlenmesi için herhangi bir engele uğramaksızın Mora valisine doğrudan ulaşma yetkileri vardı. Her bir kaza kocabaşısını kontrol altında tutmak için aralarından birini baş kocabaşı olarak seçeceklerdi. O da ancak padişahın onayı alındıktan sonra görevine resmî olarak başlayabilecekti. Vaktinin çoğunu vali sarayında kendisine tahsis edilen yerde geçirecek olan baş kocabaşı, işleri buradan yürütecekti. Eğer reyanın şikâyetiyle ya da herhangi bir suça dayandırılarak bir kocabaşının değiştirilmesi söz konusu olursa, konunun mahiyeti ve yerine kimin gelmesinin uygun olduğu diğer kocabaşılarca bir mahzar halinde hazırlanacak ve baş kocabaşı tarafından onaylandıktan sonra merkeze gönderilecekti. Baş kocabaşının maiyetinde bulunacak Mora tercümanının azli, tayin ve değiştirilmeleri de yine padişahın hükmüne bağlıydı. Haklarında İstanbul'a bildirilen her türlü durum için mutlaka kapsamlı bir araştırma gerekliydi. Yoksa sadece vali ya da kadıların emriyle görevden alınmaları ya da değiştirilmeleri söz konusu olmayacaktı. Kanunname maddelerinin uygun şekilde yerine getirilmesine özen ve dikkat etmek üzere, İstanbul'da daimî olarak iki Mora kocabaşı vekili de hazır bulunacaktı.

Sonuç Yerine

Osmanlı bürokrasi dilinde nizâm-ı müstahsene ya da nizâm-ı cedîd olarak yerini alan 1793 düzenlemesinin hem hükümleri hem de güttüğü gaye, merkezî yönetimin reaya algısını ve yönetim felsefesini yeniden sorgulamaya mahal vermektedir. Osmanlı belgelerinde Mora'daki yeni düzenin temel motivasyonunu ortaya koyan "... *fukarâ-yı ra'ıyyetin sâye-i merhamet-vâye-i mülûkânemde âsûde-hâl ve müreffehü'l-bâl olmaları*

⁹⁶ ¼ hissesi Darbhane'nin işletiminde olan Anavarin mukataasının iltizamına dair düzenleme hakkında tahrir üzerine 6 Rebiülahir 1223 (1 Haziran 1808) tarihli buyuruldu için bkz. BOA., AE.SMST.IV 22/1570.

matlûb-ı şahânem olub ...” şeklindeki alıntı, *rahmen li'l-fukarâ-i cezîre-i Mora* ifadesiyle tamamlanmaktaydı. İşin özünün daha çok yönetim sahasında olduğu açıktır. Devlet mevcut düzeni oldukça iyi tahlil etmiş ve ortaya konan uygulamalarda tebaa, korunmaya muhtaç bir topluluk olarak ele alınmıştır. Mora yarımadası için artık devletin öngördüğü bir yeni düzenlemeler planı söz konusudur ve uygulamadaki ısrarcılığı, yeni düzeni *müesses* hale getirmeyi hedeflediğini göstermektedir. Aynı zamanda bölgesel ölçekte istikrar ve refahı yakalamak da önceliklidir. Düzenlemelerin belirgin kırılma noktaları olmasına rağmen ortak paydanın bir tarafında, merkezîyetçiliği kaim kılma çabası varsa diğer tarafında da reayanın refahını temin çabası yer almaktadır.

1793 düzenlemesinde Mora'daki yeni idari düzenin inşa edildiği sacayaklarından en önemlisini, Mora reayasının, yani hem müslim hem de gayrimüslim reayanın, haksızlıklardan korunması ile *te'lîf* (uzlaştırma) ve *istimâleleri* (cezbetme, gönül alma) oluşturmaktaydı. Yeni dönemin inşasında bu iki kavram, başından beri tekrar edilen tüm Mora ahâlisinin *siyyân* (birbirine denk) bir şekilde '*ale's-seviyye* olarak muamele görmesi gerektiği fikriyle desteklenmekteydi. Aynı zamanda yerlerini çeşitli gerekçelerle terk eden ahâlinin durumu da yönetimi uzun yıllar epey uğraştırmış gözükmektedir. Yeni düzenin prensiplerine uygun olarak her kaza ahâlisinin buldukları yerde kalmasına ve buna karşılık gidenlerin yeniden eski yerlerine taşınarak özellikle vergi toplanmasında yaşanan, ki bunlar çoğunlukla tekalif ödemeleri ve cizye vergisi olurdu, sorunların giderilmesine çalışılırdı.

Yeni düzeni güçlendirme ve pekiştirme yaklaşımı, bölgesel düzeyde karşılaşılan açmazlarla şekillendirilmekteyse de anlaşılan o ki, özellikle vergilendirmede yaşananların yarattığı karmaşa, bir kısır döngüyü beslemekteydi. Reayayı korumak, gözetmek ve bölgenin bayındır hale getirilmesini amaçlayan yeni düzenlemelerin şartlarının bir süre sonra uygulanamadığının ve tekrar tekrar başa dönüldüğünün ipuçları, bazı kazaların kadıları tarafından gönderilen arzlarda da izlenebilmekteydi. Yine reaya, hastalık, avarız vergisi ya da Mora valileri tarafından zorla toplanan yüklü ödemelerle sıkıntıya düşürülürken; buna bir çözüm olması adına konuya ilişkin yollanan fermanların içeriklerinin ahaliye anlatılmasının sorunların aşılmasında ne kadar etkili olduğu tartışmalıdır. Kanunnamenin üst teminatı olarak görülen Mora valilerinin, vergilendirmede gösterdiği usulsüzlük ve adaletsiz davranışlar, reayanın ancak ve ancak Osmanlı mahkemesi ve kadı yoluyla korunabileceğini göstermektedir. Arzları yazan kadılarinsa Osmanlı padişahlarına itaatlerini vurgulamaları, kendilerini

muhtemelen reayanın sorunları için tek çıkış yolu olarak gördüklerini hissettirmektedir.

Yeni düzenlemelerle bir yönüyle de merkezîyetçiliği güçlendirmek adına girişilen bu çabanın yerel unsurlara istenilen çeki düzeni ne yazık ki veremediğini, özellikle reayanın yaşadıkları üzerinden resmetmek mümkündür. Artık kronik hale gelen vergi suistimallerinden hâlâ muzdarip olan reaya, bir taraftan da çıkarlarına uygun ortamı avantaja çevirmenin fırsatlarını kovalayan bölge ileri gelenleri ile uğraşmak zorunda kalıyorlardı. Özellikle firar eden reayanın, kayıtlı olduğu ikamet yerine geri döndüğünde çoğu zaman mülk ve arazilerini yerinde bulamaması, en sık rastlanılanıydı. Bu menfaatçi grubun bilinen aktörleri ayan ve kocabaşlar dışında yeni türeyen ve ağavât olarak adlandırılan bir grup nüfuzlu bölge sakini, arazilere el koymaktan kaçınmıyor; hatta belki de gücünün en önemli dayanağı olarak buna mahal veren ya da fırsat kollayan bir hali kendileri yaratıyordu. Ayrıca aynı grubun, yeni bahanelerle ahaliden ek ödemeler tahsil ettikleri örnekler hiç de az değildi. Bunlar şüphesiz ki kanunname hükümlerinin işlerliğine yönelik bir fikir vermektedir.

Nizâm-ı müesses döneminde ise merkezîyetçiliğin ve devletin bölgedeki kontrolörlüğünün daha da etkin olarak kullanılmaya çalışıldığı bellidir. Aynı zamanda mukataa halinde bulunan kazaların yöneticileri olan voyvodalıkların yerel kimselere verilmemesi maddesi dikkat çekicidir. Bunun yanısıra hâlâ *aceze-i reayanın* hakkına zarar verecek ortamın yaratılmaması için azami özen gösterildiği görülmektedir. 1821-1829 yıllarına tarihlenen dönemde *nizâm-ı müesses* olarak adlandırılan bazı düzenlemeler bütünü içerik olarak 1793 düzenlemesiyle paralellik gösterse de artık mevcut koşulların değiştiği de muhakkaktır.

Mora'nın yaklaşık otuz yıllık sürecine tanıklık eden iki müstakil metnin, üç hayati adımın ve belki onlarca yazılmış revizyon hükmünün, reayaya ve onun –hem yerelde hem de merkezde- yönetimle olan ilişkisine odaklanması şaşırtıcı olmasa gerektir. Osmanlı taşrasının bilindik figürleri, bölgenin idari-mali yapısının uygun zemininde daha mikro örneklerini yaratmış ve hiçbir güç imtiyazıyla yolu kesişmemiş olağan vergi mükellefi reaya, muhatap olduğu menfaatçi yelpazenin daha da genişlemesiyle, sabırları zorlayan bir zulüm ortamının ortasında kalmıştı. Böylesi bir atmosferin getirileriyle hemhal olmuş Mora reayası, muhassıllık gibi bölgede uzun zamandır kullanılan bir yöntemin kaldırılmasındaki belirleyici rollerinin değerli katkısıyla, yaşam koşullarını iyileştirmenin yollarını akıllıca kullanabilmeyi, tüm bu keşmekeş içinde seslerini duyurmayı, görünürlüklerini merkezî yönetimle olan iletişimleriyle kurgulamayı ve bir taşra reayası profilini ilmek ilmek örmeyi başarmış gözükmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III) 41/2378; 41/2379; 41/2380; 41/2381; 41/2382; 41/2383; 41/2384; 246/14308; 262/15147; 426/24435; BOA., Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I) 17/1464; 342/23878; BOA., Ali Emiri Mahmud II (AE.SMHD.II) 34/2175; 34/2176; BOA., Ali Emiri Mustafa IV (AE.SMST.IV) 22/1570; BOA., Cevdet Adliye (C.ADL.) 94/5644; BOA., Cevdet Askeriye (C.AS.) 82/3856; BOA., Cevdet Dahiliye (C.DH.) 23/1109; 79/3940; 92/4555; 247/12332; 342/17080; BOA., Cevdet Maliye (C.ML.) 21386; 15/666; 25/1154; 84/3858; 455/18432; 462/18798; 489/19926; BOA., Cevdet Saray (C.SM.) 166/8303; BOA., Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.) 3033; 3061; BOA., Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Mora Muhassıllığı Defterleri (D.BŞM.MRM.d.) 17320; BOA., Hatt-ı Hümayun (HAT) 97/3908; 97/3908A; 97/3909; 97/3910; 203/10498; 262/15148; 850/38105; 877/38818; 259/48697; 1494/96; BOA., Bâb-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.) 237.

Yayımlanmış Eserler

- “Kocabaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, 2002, s. 140-141.
- “Selîm-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâlaât”, *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, XLI (1332), s. 257-284, 321-346; XLIII (1334), s. 15-34.
- Abou-el-Haj, R. A., *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.
- Açıkel, A. – Sağırılı, A., “Tokat Şer’iyye Sicillerine Göre Salyâne Defterleri (1771-1840)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2005), s. 95-145.
- Adanır, F., “Semi-autonomous Provincial Forces in the Balkans and Anatolia”, *The Cambridge History of Turkey The Later Ottoman Empire 1603-1839*, Suraiya N. Faroqhi (ed.), vol. 3, New York Cambridge University Press 2006, p. 157-185.
- Aksan, V. H. “Ottoman Political Writing, 1768-1808”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 25, no. 1 (Feb. 1993), p. 53-69.
- Alexander, J. C., *Brigandage and Public Order in the Morea 1685-1806*, Athens 1985.
- Armaoğlu, F., *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.
- Başarır, Ö., *Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2018.
- Baykal, B. S., *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974.

- Beydilli, K., “Küçük Kaynarca’dan Tanzimât’a Islâhât Düşünceleri”, *Dîvân-İlmi Araştırmalar* 8, İstanbul 1999, s. 25-64.
- Bölükbaşı, Ö. F., *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- Cezar, Y., “18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Mali Sektörün Büyüklüğü Üzerine”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı 9, Nisan 1996, s. 89-143.
- Cezar, Y., “From Financial Crisis to the Structural Change: The Case of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century”, *Oriente Moderno The Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, ed. Kate Fleet, XVIII (LXXIX), vol. 1, 1999, p. 49-54.
- Cezar, Y., *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- Çadırcı, M., *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- Çiftçi, C., “18. Yüzyılda Bursa Halkına Tevzî Edilen Şehir Masrafları”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2004/1), s. 67-86.
- Erdem, H., “III. Selim: ‘Sizden Rey Benden İnfaz Lâzım’” başlıklı, 05.06.2016 tarihli *Karar Gazetesi* köşe yazısı.
- Ergenç, Ö., “Osmanlı Klâsik Dönemindeki ‘Eşraf ve A’yan’ Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982, s. 105-118.
- Ergenç, Ö., “Osmanlı’da ‘Serbest Dirlik’ Uygulamasının Boyutları ve Bunun Malî-İktisadî Faaliyetlerin Düzenlenmesindeki Yeri”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 204-214.
- Faroqhi, S., “Political Initiatives ‘From the Bottom Up’ in the Sixteenth- and Seventeenth-Century Ottoman Empire: Some Evidence for Their Existence”, *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte In Memoriam Vanco Boskov*, ed. Hans Gerorg Majer, Wiesbaden 1986, p. 24-33.
- Faroqhi, S., “Political Activity among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650)”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 35, 1992, p. 1-39.
- Genç, M., “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 101-154.
- Genç, M., “Yed-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, s. 378-383.
- Georgieva, G., “Administrative Structure and Government of Rumelia in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries: The Functions and Activities of the

Vali of Rumelia”, ed. A. Anastasopoulos, *Political Initiatives 'from the Bottom Up' in the Ottoman Empire (Halcyon Days in Crete VII, A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2009)*, Rethymno 2012, p. 3-19.

Ginzburg, C., *Peynir ve Kurtlar, Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, Çev. Ayşen Gür, 7. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2018.

Gündoğdu, B., *Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Near and Middle Eastern Civilizations University of Toronto, 2012.

İmparatorluğun Öteki Yüzleri, Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar, der. Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.

İnalçık, H., “Osmanlı Padişahı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13/4 (1958), s. 68-79.

İnalçık, H., “Adaletnâmeler”, *Belgeler*, II/3-4 (1965), 2. Baskı, Ankara 1993, s. 49-145.

İnalçık, H., “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8 (1993), s. 45-48.

İnalçık, H., “Devlet-i Aliyye’de 17. Yüzyılda İdarede ve Maliyede Genel Dönüşüm”, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV, Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 23-66.

İnalçık, H., “Kanunnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24 (2001), s. 333-337.

İnalçık, H., “Şikâyet hakkı: arz-ı hâl ve arz-ı mahzar’lar”, *Osmanlı Araştırmaları*, 7-8 (1988), s. 33-54.

İpşirli, M., “Abdullah Efendi, Tatarcık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, 1988, s. 99-100.

İpşirli, M., “Sah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 2008, s. 490-491.

Jorga, N., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 5 (1774-1912)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Kafadar, C., *Kim var imiş bir burada yoğiken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2009.

Karal, E. Z., “Nizâm-ı Cedid’e Dâir Lâyihalar”, *Tarih Vesikaları*, Birinci Cilt, Sayı VI (Mayıs 1942), s. 414-425; *Tarih Vesikaları*, Cilt II, Sayı VIII, s. 104-111; *Tarih Vesikaları*, Cilt II, Sayı XI, s. 342-351; *Tarih Vesikaları*, Cilt II, Sayı XII, s. 424-432.

- Koç, Y. – Yeşil, F., *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2012.
- Koçi Bey Risâlesi (Eski ve yeni harflerle)*, yay. haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1998.
- Konstantaras, D. J., “Christian Elites of the Peloponnese and the Ottoman State, 1715-1821”, *European History Quarterly*, 43 (2013), p. 628-656.
- Küçüköğlü, L. S., “New Fiscal Actors to Control Provincial Expenditures at the end of 18th Century”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, LIV (2019), p. 241-276.
- Mert, Ö., “Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşlıları (1839-1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/35, 2004, s. 139-154.
- Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Ef. Mecmuası 1769*, yay. haz. Aziz Berker, *Tarih Vesikaları*, Cilt II, Sayı X (İlkanûn 1942); Sayı VII; Sayı X; Sayı XI.
- Nagata, Y., “Greek Rebellion at 1770 in the Morea Peninsula, Some Remarks through the Turkish Historical Sources”, *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, İzmir 1995, p. 103-117.
- Nâimâ Mustafa Efendi, Târih-i Na'imâ*, Cilt IV, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.
- Neumann, C. K., “Selânik'te Onsekizinci Yüzyılın Sonunda Masarif-i Vilâyet Defterleri Merkezî Hükûmet, Taşra İdaresi Ve Şehir Yönetimi Üçgeninde Malî İşlemler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 16 (İstanbul 1998), s. 69-97.
- Öğreten, A., *Nizâm-ı Cedîd'e Da'ir Islâhât Lâyhâları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.
- Öz, M., *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- Özcan, B., “Tatarcık Abdullah Efendi ve Islahatlarla İlgili Lâyhâsı”, *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. İbrahim Yarkın'a Armağan*, XXV/I (Ankara 1988), s. 55-64.
- Özkaya, Y., “XVIII inci Yüzyılda Çıkarılan Adalet-Nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, *Belleten*, Cilt XXXVIII, Sayı 151, Temmuz 1974, s. 445-491.
- Özkaya, Y., “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 1981, s. 135-155.
- Pakalın, M. Z., *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- Papastamatiou, D., “Constantinople in the Peloponnese: The Case of the Dragoman of the Morea Georgios Wallerianos and Some Aspects of the Revolutionary

Process”, ed. A. Anastasopoulos and E. Kolovos, *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850 Conflicts, Transformation, Adaptation, Proceedings of an International Conference held in Rethymno, Greece, 13-14 December 2003*, Rethymno 2007, p. 149-164.

Papastamatiou, D., “The Right of Appeal to State Intervantion as a Means of Political Mobilisation of the Reaya in the Ottoman Provinces: Some Preliminary Remarks on the Eighteenth-Century Morea (Peloponnese)”, ed. A. Anastasopoulos, *Political Initiatives 'from the Bottom Up' in the Ottoman Empire (Halcyon Days in Crete VII, A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2009)*, Rethymno 2012, p. 165-190.

Papastamatiou, D., “Tax-Farming (İltizam) and Collective Fiscal Responsibility (Maktu) in the Ottoman Southern Peloponnese in the Second Half of the Eighteenth Century”, ed. E. Kolovos vd., *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Towards A Social and Economic History, Studies in Honor of John C. Alexander*, The Isis Press, Istanbul 2007, p. 289-306.

Şakul, K., “The Ottoman Peloponnese before the Greek Revolution: ‘A Republic of Ayan, Hakim, and Kocabaşı’ in ‘the Sea of Humans and Valley of Castles’”, *Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies*, special issue of Princeton Papers, 18 (2017), p. 121-145.

Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, Dersaadet 1317.

Târîh-i Cevdet, Cilt 4, İkinci Baskı, Matbaa-i Osmaniye 1309.

Târîh-i Cevdet, Cilt 6, İkinci Baskı, Matbaa-i Osmaniye 1309.

Taş, H., “Osmanlıda ‘Şikayet Hakkı’nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 2, Sayı 3, 2007, s. 186-201.

Tayfur, F., *Osmanlı Belgeleri Işığında 1821 Rum İsyanı ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

Tuğluca, M. *Osmanlı Devlet ve Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.

Turan, Ş., “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1-2, 1951, s. 111-151.

Uğur, A., “Âsaf-nâme-i Vezir Lütfî Paşa”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4 (1980), s. 243-258.

Unat, F. R., “Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası”, *Tarih Vesikaları*, 1-6 (Haziran 1941-Mayıs 1942), s. 443-480.

Ursinus, M., *Grievance Administration (Şikayet) in an Ottoman Province, The Kaymakam of Rumelia's 'Record Book of Complaints' of 1781-1783*, RoutledgeCurzon, London-New York 2005.

- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- Vlachopoulou, A., “Like the Mafia? The Ottoman Military Presence in the Morea in the Eighteenth Century”, ed. A. Anastasopoulos, *Political Initiatives ‘from the Bottom Up’ in the Ottoman Empire (Halcyon Days in Crete VII, A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2009)*, Rethymno 2012, p. 123-135.
- Yaycıoğlu, A., *Partners of the Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford California 2016.
- Yazıcı, M., “Şam Vilâyeti Mehâyif Teftişi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 26 (Bahar 2019), s. 447-472.
- Zarinebaf, F., “Soldiers into Tax-Farmers and Reaya into Sharecroppers: The Ottoman Morea in the Early Modern Period”, ed. Fariba Zarinebaf vd., *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece the Southwestern Morea in the 18th Century*, The American School of Classical Studies at Athens 2005, p. 9-48.